

ԱԶԳԱՅԻՆ , ԳՐԱԿԱՆ , ԳԵՂԱՐՈՒՆԵՍԱԿԱՆ
 2 ՏԱՐԻ 1904 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ԹԻՒ 12

ԷՄԻՏԶ

« Խօսք » եւ « Լոյս » երկու համանման բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կըբարձր մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յուստիանական խօսակցումին մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ե՞նէ հոգին չմարգ մանկը , չլուսաւորէր ինչ որ միտք կ'ըսէ . այդ չհասկցուած մտքն բնութեանը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Փ. ՄԻՇԼԷ

Ա Ն Ա Հ Ի Տ

Բացուած է բաժանորդագրութիւն ԵՍԹԵՐՈՒԴ ԵՐՁԱՆԻՆ ԿԱՄԱՐ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՏԻ Ե ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐՆԵԼ

ԱՆԱՀԻՏը աւարտեց իր վեցերորդ շրջանը եւ կը մտնէ եօթներորդը :

ԱՆԱՀԻՏի գլխաւոր նպատակն եղած է միշտ՝ նպաստել, իր ուժերուն ու միջոցներուն չափովը, հայ ժողովրդին բարոյական ու մտաւորական զարգացմանը : Պիտի շարունակէ այսուհետեւ, առաւել քան երբեք եռանդով, իր ջանքերը նուիրել այդ էական նպատակին :

Պիտի հրատարակէ 1. Խնամուած ու մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւններ ազգային, գրական, գեղարուեստական, պատմական, իմաստասիրական, գիտական, ընկերական հարցերու վրայ . 2. Ինտերական ու կենսագրական յօդուածներ եւրոպական գրականութեան ու արուեստի մեծ գէմբերու եւ յատկանշական շարժումներու մասին, եւ թարգմանութիւններ արեւմտեան գրականութեան հաւրնախի էջերու : 3. Ուսումնասիրութիւններ արեւելեան գրականութեանց մասին, եւ թարգմանութիւններ արեւելեան գրականութեան գեղեցիկ հատուածներու . 4. Բանաստեղծութիւններ, վիպակներ, հին ու նոր կեանքի պատկերներ, քննական քրոնիկներ ժամանակակից հայ գրական ու գեղարուեստական բնորոշ երեւոյթներու մասին եւն. եւն :

ԱՆԱՀԻՏի խմբագրութիւնն այս առթիւ իր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնէ այն բոլոր աշխատակիցներուն որոնք հաճեցան ազնուարար աջակցել եւ այսուհետեւ ալ պիտի աջակցին իր ջանքերուն եւ որոնց թիւն այժմ կը ստուարանայ քանի մը նոր ու կարեւոր աշխատակիցներով : Մեր ծրագրին համակրող եւ մեր ստանձնած գործին կարեւորութիւնն զգացող ուրիշ լուրջ մտքեր ալ՝ եթէ իրենց աջակցութիւնն ուղին բերել կ'ընէ մեր ջանքերուն, վստահ կրնան ըլլալ որ ԱՆԱՀԻՏի մէջ պիտի գտնեն եղբայրական հիւրընկալութիւն : ԱՆԱՀԻՏը ազանդամով, անձկամբա ու սահմանափակ հրատարակութիւն մը չէ . խմբագրութիւնն ունի իր որոշ համոզումները, ձգտումները եւ ուղղութիւնը՝ ամէն տեսակ հարցերու մէջ, բայց եւ սիրով կը հիւրընկալէ տարբեր ձգտումներէ ներշնչուած յօդուածներ, պայմանով որ լրջութեամբ եւ անկեղծութեամբ յղացուած ըլլան եւ գրական վայելուչ ձևով արտայայտուած : Եւ անձնիւր աշխատակից միմիայն իր յօդուածին պատասխանատուութիւնն ունի :

Կը խնդրենք մեր բաժանորդներէն որ միանգամ ընդ միշտ ըմբռնեն թէ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՏԻ Ե ԿԱՆԽԻԿ ՎՃԱՐՆԵԼ : — Կը խնդրենք մեր գործակալներէն որ իրենց ջանքերուն մէջ ՓՈՒԹՅՈՏ ԸԼԼԱՆ որքան կարելի է :

Մեր ընթերցողներէն կամ բաժանորդներէն անոնք որ հինգ բաժանորդ գտնեն եւ բաժնեզինները կանխիկ գանձելով մեզի հասցնեն, պիտի ստանան ձրխարթ Անահիթի 1935ի բոլոր թիւերը. անոնք որ տասը բաժանորդ գտնեն, պիտի ստանան ձրխարթ 1935ի եւ 1936ի Անահիթը եւ « Պէշիկթաշեանի ձառերն ու քերթուածները » :

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Զ. ՏԻՐԻ

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՂ 12

Victoria Aganooz Pampily

Վիթթորիա Աղանուր

Անանիսի այս տարուան առաջին թիւով հրատարակած էինք հակիրճ յօդուած մը Վիթթորիա Աղանուր բանաստեղծուհոյն մասին՝ իր մէկ քերթուածին թարգմանութեան հետ, եւ խոստացած էինք յաջորդ թիւով մը տալ իր լաւագոյն բանաստեղծութեանց թարգմանութիւնը, կենսագրական նօթերու հետ: Այժմ ահա այդ խոստումը կը կատարենք: Կը հրատարակենք այս թիւին մէջ, վերարտագրութեանը հետ բանաստեղծուհոյն կենդանագրին զոր ինքն իսկ հաճոյակատարութիւնն ունեցաւ մեզի ուղարկելու, թարգմանութիւնն իր լաւագոյն քերթուածներէն վեց հապին, որոնց հինգը քաղուած են իր Յաւիտեական Առանդավիպը (La Leggenda Eterna) հատորէն, եւ մին (թոյնիկն քերպորուքիւնը) հրատարակուած է այդ հատորին երեւումէն յետոյ՝ Փերուճիայի L'Unione Liberale լրագրին մէջ:

Կենսագրական տեղեկութիւնները զոր կըրցանք հաւաքել, հետեւեալներն են: Վիթթորիա Աղանուր ծնած է Փատուա քաղաքին մէջ, հայ հօրմէ մը եւ իտալացի մօրմէ մը. իր հայրը, անդամ Հնդկահայ Աղանուր ծանօթ ընտանիքին, բարեպաշտ, խորազգաց, ազնուասիրտ « հին Հայու » սիրուն ու հօգր տիպար մը եղած ըլլալ կը թուի, ինչպէս կ'երեւայ այն յուզեալ քերթուածէն զոր բանաստեղծուհին նուիրած է անոր յիշատակին: Վիթթորիայի ուսուցիչներն եղած են, ինչպէս ինքն իսկ հաճած է մեզի տեղեկացնել, Ճաքոմօ Ծանկլա եւ Էնրիքօ Նենչիոնի. իր գրական հմտութիւնը շատ ընդարձակ է. իտալական գրականութեանց զատ ծանօթ է եւրոպական գրականութեանց բոլոր մեծ դէմքերուն. ոչ մէկ բանաստեղծի չէ հետեւած սակայն, օժտուած ըլլալով ինքնատիպ խառնուածքով մը. մասնաւոր պաշտում մը ունեցած է միայն Լէոփարտի համար, — եւ արդէն անհնար է ո եւ է գրական նուրբ խառնուածքի համար՝ Լէոփարտին կարգալէ յետոյ անոր նկատմամբ պաշտում չունենալ: Բայց պաշտելով հանդերձ Լէոփարտին, անոր

ալ չէ հետեւած. հետեւած է միայն իր անհատական հոգիին:

Վիթթորիա Աղանուր ամուսնացած է վերջերս ազնուատոհմ Իտալացիի մը՝ կոմս Փոմփիլիի՝ հետ, որ երեսփոխանական ժողովին անդամ է եւ հաստատուած է Փերուճիա:

Իր բանաստեղծութեանց հատորը, La Leggenda Eterna, հրատարակուած է 1900ին, Միանի մէջ: Առաջին տպագրութիւնը սպառած է իսկոյն, եւ այժմ երրորդ տպագրութիւնը մամուլի տակ է: Այդ հատորին երեւումը իտալական թերթերուն մէջ ողջունուած է հիացական յօդուածներով, որոնք Աղանուրը կը դասեն Իտալիոյ արդի լաւագոյն բանաստեղծներուն կարգը:

Ցաւալի է որ Աղանուր, հայ արիւն կրելով հանդերձ իր երակներուն մէջ եւ ունենալով բանաստեղծական հօգր ու լայն շունչ մը, դեռ իր քնարին վրայ գէթ հեղ մը Հայ Տառապանքը երգած չըլլայ: Բայց մենք ընտրեցինք իր քերթուածներուն մէջէն անոնք ուր, մասամբ, բընազգաբար, Հայու պէս՝ կամ գէթ կարծես Հայոց համար՝ զգացած է:

Ա. Զ.

Իրիկուն

Հոն վարը, մարդերուն մէջ կ'երկարի սառելը
Կաղամախիներուն. հանդարտ իրիկունին մէջ
խորասուզուած,

Կանանչ գաշար կը տարածուի
Գէպ ի ամեթիստէ բարձր ծովը:

Մեռաւ վերջին նօթը
Վերջին երգող աղջկան. լուց արտայտը՝ վերը
օդին մէջ.

Ուրիշ բան չի լսուիր բայց եթէ լայն
Մրմունջ մը, խոտերուն տակ եւ ոտներուն մէջ:

Ինչպէս երբեմն եկեղեցւոյն մէջ, սաղմոսերգութիւններէն

Յետոյ, կը թրթոսն վանականներուն
Վերջին մեղմ աղօթքները,
Զոր կը մըմնջեն՝ դաւէն հեռանալով . . .

Կտրուած խոտերէն կը բարձրանան բուրումները
Մահամերձ ծաղիկներուն . . . իմ ալ սրտէս

Կը բարձրանան յիշատակները, ձեր անուշ հոտերը,
Ո՛վ մեռնող ծաղիկներ անցեալին :

Նոր Գարուն

Լախ կապոյտին մէջ կ'անցնին թեթեւ
Ամպեր , յամբազնաց ամպեր մտածկոտ ,
Կարծես սուզուած հեռաւոր յուշերու մէջ
Հեռաւոր գարուններու . . .

Արգէն երկրիս վրայ կը բացուին վարդերը ,
Բայց, կարծես յոգնած, թագուէի ծաղիկները
Կը մտածեն ուրիշ հեռաւոր եղանակի մը . . .

Ճերմակ ծաղիկները զոր գեռատի Ադոնիսը
Արեւնով ներկեց, եւ զոր յոյն պարմանուէրները՝
Արեւուն խնդրով՝ կ'երթային քաղել
Աստղիկի վրայ լիարուսն պսակներ թափելու . . .
Ո՛վ գեղեցիկ կոյսեր , չիլ Պարկաները
Ձեզի զմայելով, կը կեցնէին ահաւոր
Երկաթը՝ որձան կարելու պատրաստ :

Եւ Ափրոզիտի ընդարձակ պետութեանը մէջ
Կ'ընթանար ժխոր մ'անպատում՝
Ծիծաղներով կազմուած , երգերով կազմուած ,
Անակնկալ ձայներ անակնկալ բաղձանքներու ,
Ալիքներ սիրոյ այդ ովկիանին .

Ու վարդաստաններու մէջէն կ'երթային պա-
տանիները՝

Ձեզ փնտաւելով , եւ արեւը կ'օրհնէր . . .

Կը միայն սրբազան տաճարները կ'ըթերայի
մէջ ,

Ու կոյսերու եւ վարդերու այդ ծովուն վրայ
Իր մեծ հեթանոս աչքերը անշարժ կը սեւեռէր ,
Ծաղիկներուն մէջտեղ ձեպ-ձերմակ կանգուն ,
Դիպուհոյն արձանը . . .

Ա՛լ չեն միայր հիմա փոտած տաճարները
Եւ փոշիացած են այն ձերմակ ձեռքերը
Չոր կը վառէին կեանքն ու հաճոյքը . . .

Նորէն կուզան իրիկունները պայծառ ու գաղջ
Նորէն կուզայ Ապրիլը, նորէն կուզան վարդերը
Ու նորէն մարդիկ երազելու կը դառնան .

Բայց կապոյտին մէջ կ'անցնին թեթեւ
Ամպեր , յամբազնաց ամպեր մտածկոտ ,
Կարծես սուզուած՝ հեռաւոր
Յուշերու մէջ հեռաւոր գարուններու . . .

“ Պայծառ Աստիտ , ,

Պայծառ աստղեր ,
Դուք կը խնդար .
Ձէք դիտեր
Իմ այս գաղտնի ցաւերս ,
Իմ այս լեզի արցունքներս :
Այդ ձեր խաղաղ
Կամարածեւ ծովուն մէջ
Տաճարնե՛ր կան արդեօք ծածկուած ,
Որոնց վրայ դուք կը փայլէք վառ ի վառ ,
Միշտ զուարթ
Միշտ անգիտակ ,
Ինչպէս մոմերը խորանին վրայ . . .

Զմուտած Բոլիպրիի մը

Ո՛վ մեռած փոքրիկ էակ ,
Ինչի շատ աղետարեր եղաւ
Զմրուխտով ու սատափով
Գունազարդուած հագուստդ .
Չափազանց զուարթ էիր ,
Չափազանց երջանիկ էիր ,
Եւ եթէ ճակատագիրը ուրախութիւններ
Կուտայ աշխարհիս , կարճ կուտայ զանոնք :

Դէպ ի լուսաւոր լեռները ,
Մութ անդունդին վրայէն ,
Կը ճամբորդէիր ապահով ,
Եւ կապոյտ երկինքն ու ծովը
Բուկղ կը կարծէիր . այդ անհուն խրախճանքը
Յաւիտենական կը կարծէիր ,
Ու չէիր դիտեր
Թէ սուզը միայն յաւիտենական է :

Ըսէ՛ ինձի , փոքրիկ սպաննուած ,
Այն երջանիկ ժամանակին մէջ՝
Երբ Աստուծո՛ւք քեզի տրուած էր
Լախ երկինքը խուզարկել
Արագաթիւ թեւիկներովդ ,
Ի՞նչ տեսար , օ՛հ , ըսէ՛ ինձի ,
Լեռներէն անդին , անդին ,
Ծովէն անդին , անդին . . .
Թեւերդ դեռ բաց կը բռնես ,

Յե՛ղճ սիրունիկ . կը թռչէիր
 Դէպ ի անուշ զեփիւսները ,
 Ազնիւ երազի մը ետեւէն ,
 Երբ մարդ մը , ուժով մը ,
 Թռիչդ կտրեց
 Քեզ մահացու կերպով նետահարելով .
 Օ՛հ , մարդը . . . ո՛րքան վատ է :
 Յե՛ղճ թռչնիկս ,
 Ատեն մը , ես ալ , գիտես ,
 Եթերին մէջ կը ճեմէի
 Ազատ , եւ ունէի թեւեր ,
 — Թեւեր յանդուզն ու հզօր . —
 Իմ երիտասարդ երազներս ,
 Իմ հրավառ բարախումներս ,
 Անմահ յայտերը :
 Ես ալ , թռչով մը , ուղղուած
 Դէպ ի երազ մը սիրոյ ,
 Դէպ ի բարեկամ արշալոյս մը
 Որ կը ժպտէր ինծի հեռուն ,
 Ես ալ զարնուեցայ , եւ նետը
 Ինծի նետող թշնամին
 Շատ աւելի հզօր է քան քուկինդ ,
 Քանի որ վեհապետն է աշխարհիս :
 Դուն մեռար , արեւը
 Աչքերուդ մէջ , անտառային
 Անուշահոտութեանց գետերու մէջտեղը ,
 Ու ժամանակը պակսեցաւ .
 Կորսուած տօնդ ողբալու . . .
 Ինծի , այն յամառ
 Կակիծին համար որ զիս կը կրճէ ,
 Ամբողջ կեանքը կը մնայ . . .

Ապրիլի իրիկունց

Օգին մէջէն ուրախութեան ազազակով մը
 կ'անցնին
 Ծիծեռնակները : Ի՛նչ քաղցր ժամ : Հատորը ,
 Որ , ծունկերուս վրայ բացուած , կը սպասէ ,
 սարսուռ մ'ունի
 Կարծես զինովութեան , եւ ինքնին կը դառնան
 Կենդանի էջերը՝
 Գրեթէ յամբ նուագովը
 Մեզմ խօսքերու . . .
 Մտիկ կ'ընեմ ու կ'իմանամ . . . ո՛րքան ատե-
 նէ ի վեր ,

Ո՛վ զեփիւս , քեզ կը սպասէի . հիմա՛ , կուգաս
 դուն ,
 Ինչպէս ատենով . . . բերելով թարմ բուրումները ,
 Յանդուզն հրաւէրները , ու երգերը , ու յաւի-
 տենական ծիծաղը
 Ապրիլին . . . բայց ի՛նչ օգուտ
 Այս նորածածանչ ուրախութիւնը ,
 Քանի որ սրտիս մէջ ճմեռն ունիմ ես :

Ձեփիւռը

— « Ձեմ գետեր ով ըլլալդ , չեմ գիտեր այդ
 անցած
 Ուրախութիւնները զոր կ'ողբաս Եթէ կը գրդ-
 ուեմ ու կը համբուրեմ ,
 Պիտի նախընտրէի չընել զայդ , ոչ ալ խուզարկիլ
 Ձեր՝ մահկանացուներուդ՝ երազները : Ձեզի
 պէս բռնադատուած՝
 Անծանօթին հնազանդելու ,
 Կ'երգեմ ու կ'անցնիմ պարապին մէջ ,
 Վրէժխնդրութեան ծարաւատենի : »
 Ո՛վ տխուր զեփիւս , անցիր բայց լսէ՛ ,
 Լսէ՛ գաղանթը , եւ հոգիին շնորհէ՛
 Երազը : Չափազանց կը տիրապետէ արդէն ճըշ-
 մարտութիւնը
 Իր նուրբ կրծող թռչնով .
 Ճնշեալ մտքին քաղցր է
 Քեզ նկատել անմեղ
 Աղջիկ մը ջինջ երկնքին :

Ձեփիւռը

— « Շոյել , անուշ հոտերը ծծել , ու թիթեւ-
 նիկներուն
 Թեւերը վրաս կրել , ծանր
 Չանձրոյթ մըն է ինծի , աւելի ծանր է հաս-
 կըցուած չտեսնել
 Իմ ցաւս : Թող յայտնուի այսօր իմ դժուրակ
 Ճակատագիրս , եւ թող ոչ ոք անգիտանայ
 Որ եթէ ծաղիկները զիս կը սիրեն ,
 Ես չեմ սիրեր զանոնք , ոչ ալ հոգ կ'ընեմ անոնց
 համար .
 Պիտի ուղէի . . . պիտի ուղէի , ազատ եւ հզօր ,
 ունեւալ
 Թռիչը հովին , ու սարսել
 Բարձր մազերը անձիանիներուն եւ արմատա-
 խիլ ընել հսկայ

Կաղնիները , ու ալպեաններուն մտախոհ
Սրտիս : ճակատները կործանիլ . ես ալ՝ ըլլալ
Սասանայ կամ Աստուած ,
Գիտակից , մեծ , հզօրակամ :

Հովր

— « Ո՞վ է որ կը նախանձի ինծի՝ հոն վարը .
խոնջ ,
Կը վազեմ միշտ անտառներուն մէջէն ու անի-
ծող ծովերուն վրայէն ,
Հնազանդելով կամբի մը որ , անծանօթ , կ'իշխէ
վրաս .

Չեան հիւսերու թաւալիլը կը սեւնեմ առջեւս .
Տնակներու ընկուզուիլը վիհերու մէջ ,
Կարավաններու թաղուիլը յորձանապտոյտ ա-
ւազներու տակ ,

Ու չ'արժեր որ խորունկ գլխութիւն մը զգամ .
Անգութ կատաղութեամբ մը միշտ կը մղէ զիս
Ճակատագիրը , եւ ուր որ երթամ՝ աւերը
Խոճի կը հեռեւի : Ո՞վ է այդ թոյլ ոգին
Որ կը նախանձի իմ բազդիս :

Չէ՞ մի որ , նոյն իսկ հզօր ըլլալուս համար ,
Ես աւելի թշուառ եմ եւ աւելի սարուկ : » —

Արեւամուտքը կ'արձակէ վերջին լուսացայտը մը
Կարծես հրդեհի , եւ յետոյ ամէն բան կը քօ-
ղարկուի

Ու կը հանգչի , կը գոցեմ հատորս , ու կը դիտեմ ,
Հոն վերը , միտախոհական կամարը , գեղեցիկ
Սփինջսը կապոյտ , ուր ,
Յանդուզն կոխներուն՝
Քաղցրօրէն կը ժպտի առաջին աստղը . . .

Յաղթանակ

Շնորհակալ եմ , շնորհակալ եմ , ո՞վ թշնամի .
Ամէն ինչ որ չարի ոգին
Իմ մէջս կը սնուցանէր՝
Չաղիւղիւղուն , ցած ու ստապատիր ,
Հիմա կը լռէ իմ զղբուած հոգւոյս մէջ :
Չեռքերս սեղմուած ,
Անողբ ու անխօսուկ ;

Դէմքս հանդարտ ,
Սիրտս կարեւզէր , բայց միշտ ըմբոստ ,
Մտիկ կ'ընեմ քու ձայնիդ մըրկումին :
Ու բուն հպարտութիւն մը կ'իմանամ ,
Ես որ զիս քննէ աւելի
Ուժով կը զգամ , ո՞վ սէր
Մարտիրոսներու , ո՞վ եղբայր մահուան ,
Ո՞վ դանիճ աստուածային , ո՞վ ծաւ :

Թոյնին թելադրութիւնը

Կաթիլ մը . մէկ կաթիլ մը
Միայն . ո՞ն , եւ բոլոր ցածողի
Սպառնալիքները քու ննքաւոր եղբայրներուդ ,
Վախկոտ խղճահարութիւնները
Տկար հոգիներուն որոնք գերագոյն վայելքը ,
Յաւիտենականութեան հանապազօրեայ հացը
Կը բաղձան ձեռք ձգել , եւ քու խրոխտ
Նողկանքներդ անոնց խռովեալ ու անզօր
Չղջումներուն համար , եւ անոնց ողորմելի
Փախուստները , եւ անոնց կեղծաւոր գլխու-
թիւնը ,

Այդ ամէնը մէկ հարուածով պիտի ընկղմի ան-
դունդին մէջ ,
Ինչո՞ւ չես խմեր . ներկան ու անցեալը ,
Որ այնքան ծանր կը ճնշեն քու սրտիդ վրայ ,
Եւ տարակոյտին չարչարանքը ,
Եւ ձանձրոյթը , անխոնջ ու յամբ ցեց ,
Մոխիր պէտի դառնան քեզի հետ՝ եթէ կամիս :
Անկենդան անդամներուդ հետ , պիտի իյնան
Քեզի հետ , քեզի համար , մութին ու յաւիտե-
նական լուութեան մէջ ,

Բոլոր չարագործ , ապուշ ,
Բարբարոս օրէնքները մարդկային ,
Յիմար բարկութիւնները , զգուելի ակտորժակ-
ները ,

Եսական ու կարճատեւ հրճուանքները ,
Եւ թագուհի Մահը , գոռոզ
Ու ահաւոր վեհապետուհին , քու
Աղախինդ պիտի ըլլայ , եթէ կամենաս :

Հ ա Յ ր գ ի ց

Արի՛, հովիկ, խապրիկդ անոյ՛, գալըդ լինի մեզ բարի :
 Սիրողներիս սիրեն երուած է կարօտվը մեր էարի .
 Ա՛խ, ո՞ւր է, ո՞ւր, անգին էարքս, անոյ՛ էա՛րքս երկնառափ,
 եւ դու՛ք, ը՛նկերք, եւ դու՛ք, դրա՛ցիք, ո՞ւր էք, ո՞ղջ էք քե մեռափ .
 Մեր տեսութեան ողջ վայրերը ձեզնից քափուր են մնացած ,
 Մինչդեռ զինին կարասներում ձեզ է սպասում լնացած :
 Առանց ձեզ իմ համեստ տեսնե՛ք անապատ անայի .
 Մի լուր բեր ինձ, սիրո՛ւն հովիկ, դրանց վինակից մի առ մի :
 Սփռեց գիշերն իր սուռերը, սեւ գիշերը բաժանման ,
 էլ ո՞ր քարի տակ իմ գլուխն ես ուղեւորս գիշերուան :
 Սիրոյ կեանքի պատմութիւնն է ե՛ւ անընդհատ ե՛ւ անվերջ .
 Հարուստ, աղքատ, ուրախ, տխուր՝ մի մաս ունին նրա մեջ :
 Մի էար ունինք մեմք սիրովներս, նա էլ գոռոզ մեր բախտից ,
 Ա՛խ, դրա անգութ արարները անցան չափ ու սահմանից :
 Բարե՛ւ, հո՛վիկ, բարե՛ւ, հովիկ, անոյ՛ էարիս դու բանբեր .
 Արի՛, արի՛, քեզ հովանի, քեզ պահապան լինի Տեր :
 Բայց մինչեւ ե՞րբ, ա՛յ խեղճ Հաճորդ, սիրես, տկաս, կողկողես . . .
 Սիրողներք լացն անոյ՛ է . լացի՛ր ինչքան կարող ես :

Թարգմ. Պարսկերէնից
ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՄԱԲՍՈՒՏԵԱՆՑ

Խ Ա Յ Ե Ա Մ

ԵՒ

Պարսիկ գրականութիւն

(Շար. եւ վերջ)

Չկայ մասնաւոր կէտ մը, նիւթ մը որ երեւան չբերէ սուր կերպով միտտիկ բանաստեղծներու դասապետին Ձէլալէդդինի եւ Խայեամի ընդհանուր ոգւոյն մէջ այս հակադրութիւնը : Փոխտոփայական հարցեր, ինչպէս « տիեզերքի գաղտնիք »ը, « մարդկային կեանքի վախճանը կամ վերջին հանգրուանը », բողոքովին հակադիր անկիւններէ կը դիտեն երկուքը, եւ ան-

հաշտօրէն տարբեր նշանակութիւն կուտան այդ բացատրութիւններուն : Բաղդատութիւն մը չուտ կը պարզէ զայս : Տիեզերքի գաղտնիքներու նկատմամբ միտտիկին վայելած լուսապայծառ ստուգութեան հանդէպ Խայեամ մարդկային միտքը դատապարտուած կը տեսնէ, Նարեկացիի բառերը գործածելով, մռայլի մը որ չպիտի փառատի, մէգի մը որ չպիտի մեկնի :

ՀԲ.

Ոչ մէկը բաղդի կնճռոտ գաղտնիքները լուծեց,
 Ոչ մէկը քայլ մը պարունակի շրջանակէն դուրս
 ոտը դրաւ .
 Չի կը դիտեմ, սկսնակ թէ ուսուցիչ,
 Անկար է ու անձեռնհաս ամէն մօր ծնած :

ԻԹ.

Գաղտնիքներու վարագոյրին ներսն (երթալու)
 Հանրայ չկայ :

Հոգիի իսկութեան տեղեակ մարդ չկայ ,
Բաց ի հոգին ծոցը ոչ մէկ հանգրուան չկայ ,
Գինի խմէ՛ , զի այսպիսի խօսքերու վերջ չկայ :

Այսպէս ինչպե՛ս հոգին մէջ կը տեսնէ մարդ-
կային կեանքի հանգրուանը (մէնդիլ), իսկ Ձէ-
լալէդդին՝ երկիրքէն ու հրեշտակներէն ալ վեր
վերհագոյն փառքի մէջ .

(Խօղ զի ֆէլէկ բէրտէրիյմ վէզ մէլէկ էֆզուն-
տէրիյմ
Ձիյն դու ճէրա նէզիւղէրիյմ մեկգիդիմա քիւ-
րիասա :

Եթէ ինչպե՛ս յուսահատօրէն կը նայի գաղտ-
նեաց վարագոյրին որ չպիտի վերանայ , Ձէլա-
լէդդին չտառապիր այդպիսի մորմօրէ , ան հրճ-
ուագին կը գօչէ իր հոգիին .

« Դու մտերիմ սիրականն ես գրգանքի, Բնակու-
թիւնդ ներսն է գաղտնեաց վարագոյրին » ,

(Դու ետը խալվէտի նազի ,
մուկիմի փէրտէյի բազի)

Նմանօրինակ կերպով պարզ կը տեսնէ զայն
« Մուրճ » ի յօդուածագրին յիշած Աբու Սէիդ
իւր Արիւ ինչը միտիկ բանաստեղծը . « Մար-
դուս եւ Աստուծոյ միջեւ վարագոյրը ոչ եր-
կիրս է եւ ոչ երկինք , ոչ վերնագոյն եթերը ,
ոչ փառաց աթոռը . վարագոյրը քու ամբար-
տաւանութիւնդ է ու անձնապաշտութիւնդ . երբ
ատենք վերցունք՝ կը հասնիս Աստուծոյ » . իսկ
ինչպե՛ս անկարելի կը դատէ որ եւ է ճանա-
պարհ գտնել այդ վարագոյրէն ներս թափան-
ցելու , եւ — ո՛րքան կատարեալ նմանութիւն
մերօրեայ դրականին (positiviset) կամ անձնա-
չականին (agnostique) — նոյն իսկ աւելորդա-
բանութիւն կը նկատէ այդ սկզբի եւ վախճանի
անյուժանելի հարցերով դրադիլ : Եւ սակայն
Պ. Յօդուածագիրը սոյն այս միտիկ բանաս-
տեղծ Աբու Սէիդի եւ ինչպե՛ս մէջ կը գնէ
մտաւոր ազգակցութիւն եւ սերտ կապ ! , եւ
իւր այս գիւտով գո՛հ , բարութիւնը կ'ունենայ
մեզ ալ անոր հաղորդ ընելու , եւ կը յանձնա-
բարէ կարգալ « Աբու Սէիդի ստուար կենսա-
գրութիւնը՝ Պրօֆ. Ժուկովսկու ձեռքով , հաս-
կնալու համար Օմար ինչպե՛ս մին եւ նրա ծնունդ
տուող XI եւ XII դարերը : » Եթէ Պ. Յօդու-
ածագրի չհասկացողութիւնը ինչպե՛ս մի պտուղ է
Պրօֆ. Ժուկովսկիի այդ գրքի ընթերցումին ,
պէտք է մաղթել որ ոչ մէկը ձեռք չգրգնէ այդ
« ստուար » հատորին , այլ նախամեծար ընտրէ
Պ. Ժուկովսկիի ինչպե՛ս մին՝ ճանչնալ բուն ինչ-
եամը ուսումնասիրելով բուն ինչպե՛ս մի գործը ,
անկանխակալ մտքով եւ սուր քննողութեամբ :
Ուստի մինք պիտի յանձնարարենք Պ. Յօդու-
ածագրին կարգալ ոչ թէ ստուար կենսագրու-
թիւն այլ լոկ երկու քառակնիք ինչպե՛ս մի ,
որոնց մէջ կարծես ինչպե՛ս հող տարած է որ
եւ է երկմտութեան առաջըն առնել՝ ուղղակի

յարձակելով կամ հեգնութեան սլաքներ ուղղե-
լով միտիկութեան դէմ .

ԼԲ.

Ո՛վ սիրտ , մի՛ փնտաւր քանի մը սիրաբարբո-
ներու « միացումը » ,
Մի՛ գրաւուիր քանի մը հոգեգրաւիկներու սի-
րահարութեամբ .

Դէրվիչներու սեմերը յաճախէ՛ .
Գուցէ թէ հաճելի (ընդունելի) լինիս քանի մը
առտուածահաճաներու :

(Է՛յ դիւ մէ՛ տալէք վիսալի մա՛լուլի ճէնդ
Մէշղուլ մէ՛ շէվ բէէշկի մէշղուլի ճէնդ
Պիյրամէնի ստտանի Դէրվիչան ֆէրդ ,
Բաշէդ քի շէվի կարուլ մակրուլի ճէնդ :

Այս քառակնի մէջ գործածուած բառերը
« վիսալ » (միացում Աստուծոյ հետ) , « մա՛լուլ »
(սիրաբարբոք , սիրոյ ախա՛հ բռնուած) , « մէշ-
ղուլ » (իւր հոգին կեդրոնացած , գրաւուած հո-
գեկան հաղորդակցութեանց վրայ Աստուծոյ
հետ) , « էշկ » (Աստուծոյ սիրոյն հրայրքը) , ամ-
բողջ՝ սոփիական բառամթերքին կը պատկա-
նին , յայտնի է : Եւ ինչպե՛ս այդ ամէնը խոր-
շելի , խոտելի կը նկատէ , որոչպէս անոնց
հակադրելով եւ « իսկ ես ասեմ » ի ձեռով յանձ-
նարարելով Դէրվիչներու կեանքին ու ոգիին
հետեւողութիւն , իբր միակ եւ բուն Աստու-
ածահաճոյ անձերը . եւ դիտենք թէ Դէրվիչու-
թեան տակ մտածումի ի՛նչ անկախութիւն եւ
ի՛նչ յանդգնութիւն պահուած են ու թոյլատ-
րուած Արեւելքի մէջ :

Երկրորդ քառակնի մէջ զոր մէջ կը բերենք՝
բառախաղն ու կատակները ձեռք կ'առնէ ինչ-
եամ հարուածելու համար Սոփի փիլիսոփայու-
թեան մէկ գլխաւոր վարդապետութիւնը , այն
է անձնակորոյս ըլլալ , չքանալ Աստուծոյ մէջ
(ֆէնա ֆի՛լլան) :

ՃԺԱ.

Ի՛նչ որ աշխարհս չքացում (ֆէնա) է , ես գի-
տութիւնէ (կամ արուեստէ) (ֆէնն) զատ
ուրիշ բան չեմ ընէր ,

Ձուարթութիւնէ ու փայլուն գինիէ զատ բան
մը չեմ գործածէր .
Ի՛նչի կ'ըսեն « Աստուած քեզի գղջում տայ » .
Աս ինքը չտար , եւ եթէ տայ , ես չեմ ուզէր :
(Դունեա ճու ֆէնա՛ ստ , մէն բէջող ֆէնն նէ
կունեմ :

Ձող բէյի նէշատ ու մէյի բուշէն նէ կունեմ,
Գուշէնդ մէրա քի եէզտէդ տուրէ դէհատ ,
Օ խօղ նէդէհէդ , վէգէր գէհէդ , մէն նէ կունեմ :

Այս երկու քառակնիքը որոնց նմաններ չեն
պակսիր , աւելի ճշգրիտ գաղափար մը կուտան
ինչպե՛ս մի ողբոյն վրայ քան ստուարակարկատ
ձառեր եւ մեկնութիւններ , եւ թերեւս անոնց

վրայ անգրագառնալով՝ Պ. Յօզուածագիրը հարկ տեսնէ կրկին ձեռք առնելու եւ ճանչնալ բուն ինչպիսիք, որ չէ եղած երբեք միատիկ մը, բայց ի միատիկներու երեւակայութեան մէջ, որքան ալ ջանահար ըլլայ վարպետ մեկնաբանութիւնը անոնց որոնք փրկել կ'ուզեն Յայեամբ բանաստեղծութիւնը իր ամպարիչա գաղափարներուն հետ « կորուստի երթալէ », եւ պահելով զայն արբանեկել տալ իրենց ուղղափառ վարդապետութեան օգտին :

Մեկնաբանութեան այդ արուեստը որ կը կայանայ այլաբանական իմաստ մը տալու մէջ (Թա՛ալի) հոն ուր բառը իր բուն եւ գործածական իմաստով կը բաղխի հաստատուած վարդապետութեան, ըմբռնումի, ճաշակի, կամ կարծեցեալ պատշաճից օրէնքի դէմ, եւ այս այլաբանական առումներու միջոցով կամակոշտութեան եւ յարմարցնելու զայն տիրող վարդապետութեան հետ, ուրիշ անթիւ պարագաներու մէջ գործածած է իր խղիւղը եւ իր ծանօթ գիրը ունեցած պատմութեան մէջ (կրօնի, գրականութեան, եւն.) եւ դեռ կ'ունենայ: Կր բաւէ յիշել ամենէն նշանաւոր եւ հանրածանօթ օրինակներէն մէկը, « Երգ Երգոց » ի մեկնաբանութիւնը: Բայց հազիւ թէ սպասէինք որ Պ. Յօզուածագրի նման քննադատներու դասին մէջ դիւրին զոհեր ընէր անս Սյո մեկնաբանութեան արուեստը ամենէն աւելի կը տիրապետէ Պարսկաստանի մէջ, ուր բոլոր մշակեալ մտքերը սողորուած են Մօֆիական վարդապետութեան հիւթովը, որ իրենց ներառելու է իրենց հիանալի միատիկ բանաստեղծներուն ընթերցումովը, եւ որ ամենէն պատրաստ հողը կը գտնէ պարսիկ մաքի մէջ, վերացումներ (abstraction) ընելու այնքան հեշտակամօրէն եւ աղետալօրէն միտող: Բացէք որ եւ է Պարսիկ բանաստեղծի մը Իբեանը, եւ արասանեցէք միայն « Էշկ » (սէր) բառը մշակեալ Պարսիկի մը, եւ ան իսկոյն պիտի աճապարէ իմացնել ձեզի, առանց լսելու մնացեալ տողերը, կամ գրածին ամբողջութիւնը, թէ « Էշկ » չի նշանակեր սէր, այլ Աստուծոյ սիրոյն հրայրքը, եւ այսպէս պէտք է բոլոր բառերը անպատճառ ամէն տեղ անխորտի մեկնուին այլաբանօրէն, որովհետեւ այդ կերպով գործածած են Ջէլալէդդին եւ անոր նման միատիկ բանաստեղծներ: Նիկօլա Ֆրանսացի թարգմանչին մեկնութիւնը եւ զատողութիւնը հաւանօրէն այս Պարսիկի ըմբռնումէն առած է իր գոյնը, եւ թերեւ Պ. Յօզուածագրի նորոնքն ալ նոյն ազդեցութենէն անմասն եղած չըլլայ: Բայց նոյն իսկ Պարսկաց մէջ ինչպիսիք այս միատիկ մեկնաբանութիւնը շատ հին արմատ չունի, ինչպէս զուցուցած ենք մէջ բերելով իր ժամանակին մօտաւոր հայրենակիցներու գնահատումը: Աւելցնենք հոս հատ մըն ալ Ջէմալէդդին Ալի « Թարխիս-իւլ-Հուքէմ » գրքէն. « Օմար գարչիլի մարդ մըն է, բայց անզուգական աստեղաբան, թերեւս հերիսակտ մըն է, բայց անտարակոյս առաջնակարգ իմաստասէր է: »

Էլ Ֆինստրն՝ Անգղիացի մեծ հեղինակութիւն մը՝ որ ժ.թ. դարուն սկիզբները Պարսկաստան եւ Աֆղանիստան ու Թաթարիստան ուղեւորութեան վրայ գիրք մը ունի համալուար, կ'ըսէ Օմարի վրայ խօսելով. « Իր գրածները ամպարը շտուտեան այնպիսի նմոյշներ են որոնց հաւասարը հաւանօրէն չգտնուիր ուրիշ որ եւ է լեզուի մէջ: Ինչպիսի մասնաւորապէս կը պնդէ չարիքի գոյութեան վրայ, եւ Կերպոյն էակը կ'ամբաստանէ տիեզերքի մէջ անոր մուտք առուած ըլլալուն համար՝ անհաւատալիօրէն յանդուզն արտայայտութիւններով: Սոփիները անբացատրելի կերպով իրենց բանակին մէջ մըտցուցած են այս բանաստեղծը. իր հայհոյութիւններէն մէկ քանին կը փրկեն բռնադրօսիկ մեկնութիւններով, միւսները կը չըմբռնեն ներկայացնելով իբր անմեղ համարձակութիւններ եւ իբր սիրահարի մը գանգատանք իր սիրեցեակին ուղղուած: »

Բայց եթէ Եւրոպացի քննադատներու եւ պարսկագէտներու գնահատումը մէջ բերէինք, անվերջ շարք մը պիտի ունենայինք վկաներու Պ. Յօզուածագրի դէմ, սկսելով ամենէն հիններէն մինչեւ ամենէն նորագոյնները, ինչպէս Թէնիսըն Անգղիացի մեծ բանաստեղծը որ իր մէկ ոտանաւորին մէջ կը խօսի « այդ ահագին անհաւատի Օմարի » վրայ, ինչպէս Նիկլըսը (1898) որ կը մատնանչէ հակառակութիւնը Ջէլալէդդինի խառնուածքին եւ « Օմար Յայեամբ միտող եւ յեղյեղուկ ոգիին » մէջ ինչպէս Մընի-Կուց (1903) որ Օմարը Յոբի հետ բազմատութեան գնելով՝ զայն աւելի սկեպտիկ կը գտնէ քան Յոբը, ինչպէս Գ'Իւսթէն (1903) որ Որատիոսի ազդերէն աւելի սրտայոյզ կը նկատէ ինչպիսիք սաղը որ « անհաստատ հաւատով յաւիտենականը լքած մարդը կը հրաւիրէ իր կարծօրեայ ուրախութիւններուն: » Բայց չենք կրնար պիմագրել հոս ընդարձակօրէն մէջ բերելու անզուգական գրագէտին, դերանուր քննադատին, ու մեծ Ասիագէտին՝ Ռեհանի՝ գնահատումը 1868ի Journal Asiatiqueի մէջ տպուած:

« Մաթեմատիկոս, բանաստեղծ, միատիկ երեւութապէս, մոլի՛ իսկապէս, կեղծաւոր գերակատար, խառնելով հայհոյութիւնը միատիկ օրհներգութեան, ծիծաղը՝ սկեպտիկութեան, ինչպիսիք թերեւս ամենէն հետաքրքրական մարդն է ուսումնասիրելու որպէս զի հասկցուի թէ ի՞նչ կարողացած է ըլլալ Պարսկաստանի ազատ հանձարը՝ իսլամութեան վարդապետական խտուրտեան սեղմումին մէջ: Գառեակներուն թարգմանութիւնը արեւելագէտներու շրջանակէն դուրս ալ մեծ յաջողութիւն գտաւ: Գալակիթի քննադատներ այս տարօրինակ ծածկանքին տակ իսկոյն զգացին Կէօթէի կամ Հանրի Հայնէի եղբայր մը: Հաստատաբար ոչ Մօտանարքի եւ ոչ այնքան տաղանդով թարգմանուած նախալուծական հիանալի բանաստեղծներէն իսկ մէկը այսքան համաձայն պիտի գտր մեր մարքին ու մեր ճաշակին: Թէ այսպիսի գիրք մը ազատօրէն կարենայ շրջագայիլ իսլա-

մական երկրի մէջ, ահա այդ է մեզի համար զարմանքը, զի, ապահովարար, եւ ոչ մէկ եւրոպական մատենագրութիւն կրնայ ցուցնել գործ մը որուն մէջ ոչ միայն կազմակերպեալ կրօնքը, այլ որ եւ է բարոյական հաւատալիք ժխտուած ըլլայ այնքան նուրբ եւ այնքան դառն հեղինակութեամբ: Միտով բացատրութեանց կեղծիքի վերսրկուն կը ծածկէ բոլոր այս յանգրգնութիւնները: »

Ահա հոյակապ գրագէտին դատումը՝ յայտնուած առանց վարանքի, առանց վերապահումի. թերեւս արհամարհուի Պ. Յօդուածագրէն որ կապած է իր հաւատքը՝ իր առաջնորդին՝ Պրօֆ. Փուկովսկիի. մանաւանդ թէ չէ՞ որ Ռընան ալ մեզի չափ եւ մեզմէ աւելի մեղանչած է ցուցնելով « յափշտակութիւն եւ չափազանցութիւն, որոնք այնքան վաստում են քննական լրջութեան: » Ո՛վ երանելի լրջութիւն ուլ mirarի: Եւ ի՞նչպէս կարելի ներել նշայեամբ կէօթէի ու Հանրի Հայնէի եղբայրացիներու ոճերին: Բայց թող մեզ թող տրուի, գրագիտական դատումի մէջ, հազար անգամ աւելի ապահով հեղինակութիւն ընդունել Ռընանը քան որ եւ է գրահմուտ պրօֆէսոր, լինի ան Պրօֆ. Փուկովսկի: Եւ ո՛րքան ճիշդ է նկատած Ռընան իմացեամբ մէջ հանդիպումը, խառնուրդը տարբեր եւ ներհակ արտայայտութիւններու, թէպէտ տիրող ոգին ըլլայ ազատախոհութիւնը, եւ ո՛րքան բնական է այսպիսի տարբերութիւններ եւ հակասութիւններ տեսնել բանաստեղծի մը մէջ որ՝ զրկուած զօրեղ հաւատալիքներու խարխիսէն՝ մատնուած է արեւոմասերու, եւ որ ամէն արարածէ աւելի « հոգեկան վիճակներ » ու մարդն է: Սակայն Պ. Յօդուածագիրը չիտթած կը մնայ եւ անկարող է հասկընալ թէ մեր ուսումնասիրութեան մէջ « մի տեղ ինչպե՞ս երգուեալ եպիկուրեան է, բայց միեւնոյն ժամանակ մի մռայլ յոռետես է նա. » իբրեւ թէ Օմարի գործն ըլլա՞ր ակնոցը քթին՝ մասնաւոր փլիլիտիայութեան մը դասընթացը աւանդել, եւ ոչ թէ պարբերաբար իր աղմկած, փոթորկայոյղ հոգին զեղուլ քառակնիրուն մէջ: Պ. Յօդուածագիրն է մեղաւոր թէ Օմար եթէ ասոր մտածումներուն « անկարելի է անուն մը փակցնել » ինչպէս գիտել կուտայ ինչպե՞սի նորագոյն հրատարակողներէն մէկը Պատարն (1900 Լոնտոն), իր հմտալից ուսումնասիրութեան մէջ:

Կը ցաւինք որ համաժխտ չենք ինչպե՞սի քառակնիրուն տաղաչափութեան նկատմամբ պ. Յօդուածագրի տեսութեան: Իր կարծեօք քառակնի « սխեմա » ներք անխտիր պէտք է լինին անպատճառ չորս անգամ՝ բաժանուած սապէս

— — — | — — — | — — — | — — —
 Այս կէտին մէջ ալ ինչպե՞սի բնագիր չուներալը վնասած է Պ. Յօդուածագրին: Արդարեւ, եթէ ձեռք առնէր ինչպե՞սի, իսկոյն պիտի տեսնէր թէ գրելիք մէջնքն ալ երեւ անգամ ունին, ո՛չ չորս: Օրինակ.

ԺԲ.

Իմրուզ | գուրա դէստրէս | Ֆէրդա նի՛յստ
 Վէնդիչէի | Ֆէրդատ բէճոզ | սէվզա նի՛յստ
 Ջայ մէկուն | իյն դէմ էր տիլ | էա շէյդա նի՛յստ
 Գիյն պակիի | օմրրա բէհա | պէյդա նի՛յստ:

Ուրիշ օրինակ.

ԻԹ.

Դէր փէրդէյի | էսրար քէսի | լա բահ նի՛յստ
 Ջիյն տապեէի | ջոնն հի՛յճ քէս | ալէն նի՛յստ
 Ջոզ դէր դիլի | խա՛ք հի՛յճ | մէնգիլ քի նի՛յստ
 Մէյխօր քի | ճիւնիյն ֆէսան | հա քուտէն նի՛յստ

Եթէ այս երկու քառակնները Պ. Յօդուածագիրը կարենայ իր այնքան ինքնապատաստան կերպով մէջ բերած « քառակնների ընդունուած սխեմա » ին հետ համաձայնեցնել առանց ջարդուփշուր ընելու երաժշտական փափուկ կազմուածքը, պիտի կատարէ հրաշք մը որ ամէն հիացման արժանի է: Բայց գրեթէ վստահ ենք որ մեր ուսումնասիրութեան մէջ ցոյց առած կանոններու համաձայն հոս ըրած բաժանումը պիտի նախընտրէ քան իբր՝ որ եւ է պարսկագէտ, որ ընտել է պարսկական եւ արեւելեան տաղաչափութեան:

Փալով ինչպե՞սի բնագրին մեր ընտրողութեան, որու մէջ կարեւոր պակասութիւն կը նշմարէ Պ. Յօդուածագիրը, որովհետեւ « մի կողմից գուրս եւ մեացել 100—120ի չափ քառակններ եւ դժբաղդարար ամենից օրիգինալ եւ կորովի քառակններ, իսկ միւս կողմից անպակաս եւ եղել կրկնութիւնները կամ Օմարի գրչի եւ մտքի հետ կապ չունեցող անհարազատ քառակններ », պէտք է յիշեցնենք թէ մեր ուսումնասիրութեան մէջ արդէն խօսուած է այդ « կրկնակ » ներքու անհարազատութեան վրայ, եւ միայն արտաքին եւ ներքին վիպյութիւններու վրայ ամբողջ ամբողջն յեցած քննական հետազոտութիւններ թեր ու դէմ վիճարանութիւններէ յետոյ կրնան մաքրել ատոնք ինչպե՞սի բնագրէն եւ վերջնական վաւերական բնագիր մը հաստատել օր մը: Մինչեւ այն օրը, գոնէ համեմատարար վստահելի բնագիր մը զատելու համար քննական տեսակէտէ՝ ամենէն ապահով է դիմել ամենէն հին բնագրին այսինքն թուականով ամենէն մերձաւորին ինչպե՞սի ժամանակին, ինչպէս սովորութիւն է ընել քննական պատմութեան մէջ որ եւ է դէպքի մը արժանահաւատ պատմիչը զատելու պարագային մէջ: Այս տեսակէտէն՝ անվիճելի է Բօզլէյեան թանգարանի բնագրին առաջնութիւնը, որ գրուած է Շիրազի մէջ Հիլթէթի 865ին, մեր 1460 թուագկանին, բանաստեղծին մահէն 350 տարի ետքը: Բոլոր միւս բնագիրները այս թուականէն ուշ են, իսկ Նիկոյայի բնագիրը որ գրուած է Թէհրան մեր 1861 թուականին, յայտնապէս կասկածելի է իր ժամանակի յետնութեամբ որուն հետ միշտ զուգընթաց է խոշոր անուամբ մը բնա-

գրի : Պետրուրգում տպուած ձեռագիրը զոր
կը յիշէ Պ. Յօզուածագիրը , նոյնպէս եւ նոյն-
չափ կասկածելի է , առնուած ըլլալով 1868ին
Թէրբիզի տպագրութենէն : Նմանապէս յետին
ժամանակներու օրինակներ են Լուկնոյի վիմա-
դիրը (1894) որ ունի 770 քառեակ , եւ Բօմբէյի
վիմագիրը (1880) 756 քառեակ :

Կը վերջացնենք մեր գիտողութիւնները՝ հա-
մամտութեան մաս մը գտնելով Պ. Յօզուածա-
գրին՝ մեր թարգմանութեան նկատմամբ իր ըրած
գիտողութեանց մէջ : Թէ արդարեւ կարելի չէ
եղած բնագրի ոճին գեղեցկութիւնը , կորովը ,
չնորհը փոխադրել հայ թարգմանութեան մէջ ,
ծածկած չենք առ երբեք :

Բայց այդ ամէնը ի հարկէ պէտք է զոհուէին
արձակ « բառական » թարգմանութեան մը մէջ,
որ մեր նպատակն է եղած : Մերօրեայ նոր
թարգմանական արուեստը չընդունիր բնաւ մի-
ջին եղբ բանաստեղծութեան երկու կերպ թարգ-
մանութեան մէջ , մէկը՝ բառական՝ հարազատ՝
արձակ , իսկ միւսը բանաստեղծական՝ ազատ՝
ոտանաւոր : Առաջին կերպը ընտրեցինք , նախ
իրեւ սկզբնաւորութիւն մը , եւ երկրորդ՝ յար-
գելով բարեկամ զբազէտի մը խորհուրդը :

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

ՄԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ

Ինկածներ եւ , անոնք ալ , եւ գոհեր դժբախտ,
Ձի փորձեցին ֆաւել կեանքը՝ իրեւ ոճիր ,
եւ վաղածաւ բռնի մահուան ճակնի սպերախտ
Անոնց ճակնի վրայ դրաւ իր ցուրտ վրձին :

Նուրբ ցօղունեւ փրցուած գիրգ վարդի կոկոն,
Որ շատ շուտով պիտի բոռնի . մինչ ըստանալոյ
Ձեռներն անգութ՝ որ Ասուծոյ ըրին ան ձօն՝
Կը կարկառին դէպի երկինքն աղօթաշող :

Աղխոսութեան եւ կամ սիրոյ վաս պատմակի
Բիրտ ցաւերէն վիրաւորուած իրենց սիրտեր՝
Ձոր կը կարթեն կեղծաւորներ յաճախակի՝
Կ'ուխտեն ինչ որ Ասուած իսկ մեղք պիտի սեպր :

Գոցե՛լ աչերն ալ եւս կեանքին՝ գոր ուրացան,
Ու երկինքին միայն անյի հաւատով կոյր՝
Երբ հորիզոնն իսկ քափանցել չեն բաւական .
Թղթե՛լ կեանքին , երբ սիրտն անոր կուսայնաւոր :

Սիրոյ հաւատ ծրնած արդեւ , սերն ոտակոխ
Ի՛նչպէս ընեն . եւ շրթունքներն՝ որ կ'երսգեն
Վառ հրպակներ՝ կրեա՞ն խաչը պագնել անոխ :
Հե՛ք ինկածներ , զոր տեղ խրոչուած սիրոյ ծոցին :

Կ'անցնին , կրթոս եւ դարկադիւ , հիւանդ վաղուց,
Եւ իրենց սեւ ֆոդերն հոգին ընթոս կ'ընեն .
Դառնալ կ'ուզեն՝ քերեա՞ կեանքին , եւ , ծանրաշունձ ,
Կը վարսնին , անօրին , կամ ուխտին վախեն :

Յաճախ կեղծիքն իրենց դեմքին վրայ քախտուն
Կը մտնելուի , եւ փաղափուշ ձայնին մեջեն .
Եւ իրենց ծեւրն հաւատքին կողմ ուղղուած պա-
հուն ,

Իրենց սիրտեր սարքեր յոյզով կը մեղանջեն :

Աղառ ալ եւ , ու դեռաւսի . մարգրտի պէս՝
Սեւ ու կապոյտ աչերնուն մեջ կը մուրեւայ դեռ
Արտաւոյ մը : Անոնք , գոհեր , կ'երան կարծես
Դահճի մը հետ դէպ ի մահն , որ՝ գուրթեն՝ չ'ուզեր :

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՉԵԱՆ

Հերման եւ Դորոթէա

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

« Անահիտ »-ի նախորդ համարում արդէն ցոյց տուի, թէ ո՛րքան մեծ արժանիքներ ունի Գեօթէի այս պօէման, հետեւաբար անհրաժեշտ էր այսպիսի մի երկի նոր եւ չափածոյ թարգմանութիւնը: Մեր ցարգ ունեցած երկու թարգմանութիւններն ըստ ամենայնի անյաջող էին, քանի որ արձակ էին, իսկ իբր արձակ էլ, ոչ մի ոյժ չունէին: Բարեբաղբաբար Պ. Պետրոսեանի նոր թարգմանութիւնն անհամեմատ բարձր է երկու նախորդներից. սակայն սա եւս անթերի չէ:

Արդէն անցեալ անգամ դիտեցի, թէ « Հերման եւ Դորոթէա »-յի անյաջող մասն է նախերգանքը, եւ այդ՝ նաեւ այն պատճառով, որ առանց կողմնակի ծանօթութեանց, ինքն ըստ ինքեան վերցրած, անհասկանալի է. այս կէտից արդէն երեւում է, որ թարգմանիչը պարտաւոր էր մանրամասն եւ անհրաժեշտօրէն օժանդակող ծանօթութիւններ զնել յատուկ անուանց, ինչպէս եւ անհասկանալի ակնարկութեանց մօտ ձիչդ է, Պ. Թարգմանիչը դրած է մի քանի նկատողութիւններ, բայց դրանք կամ երկրորդական են, կամ թէ ինդիբը շատ քիչ լուսաբանող. օրինակի համար՝ վերցնենք հէնց առաջին տողը.

« Ոճի՞ր եղաւ, որ միանգամ ոգեւորեց Պրօպերցն ինձ: » Նախ՝ « մի անգամ » խօսքի տեղ պէտք է գնել « երբեմն » կամ « ժամանակով » կամ « երբ եւ իցէ ». « einst » խօսքն այդ իմաստն ունի գերմաներէնում. ապա՝ Պրօպերցի մասին ծանօթութեամբ յայտնուած է, որ « Հռովմայեցի բանաստեղծ էր, որի եղերերգութիւնների ոգով Գեօթէն իւր « Հռովմէական եղերերգութիւններն » է գրել: » Իրանով իմանում ենք Պրօպերցի ո՛վ լինելը. բայց չենք հասկանում, թէ Գեօթէն ինչո՞ւ է նրա անունը յիշել իւր երկի հէնց առաջին տողում: Կարծում եմ, անհրաժեշտ էր աւելացնել նաեւ, որ Գեօթէի այդ ոգով գրած ռանսուորների գէ՛մ յարձակուել էին որոշ քննադատներ, նրան դատապարտելով,

որ ազդուել էր Հռովմայեցի բանաստեղծներից. եւ անա վերոյիշեալ առաջին տողով Գեօթէն քննադատներին պատասխանում է. կարծես ուզում է այդ տողով պաշտպանել նաեւ « Հերման եւ Դորոթէա »-ն, եթէ մէկը մտածէր ապագայում քննադատել, թէ ինչո՞ւ այժմ էլ Հռովմայեցի է հետեւել:

Կամ թէ, դարձեալ նախերգանքում, երբ Գեօթէն իւր պօէման սկսելուց առաջ բաժակ է առաջարկում, որ նախ քան գրքի ընթերցումը զուարթանան ընկերները, աւելացնում է յանկարծ. « Թող մեզ ընկերակցի երգչի ոգին, որ շտապաւ պտակեց Լուիզային իւր արժանաւոր նշանածին հետ, որպէս զի մեզ հիացնէ ». այս տողի տակ հետեւեալ ծանօթութիւնն է գրուած. « Ակնարկում է Հայնրիխ Պոսսի « Լուիզայ » հովուերգութիւնը »:

Այդ ծանօթութիւնը եւս հերիք չէ հասկացնելու համար, թէ Գեօթէն նրբամիտ կերպով քննադատում է իրեն կարապետող Պոսսի գրած « Լուիզա » պօէման. հաւանում է նրան, բայց դտնում, որ բանաստեղծը շատ շտապ յանկարծակի ամուսնացրեց իւր հերոսներին, եւ իրօք այդ պօէմայի գլխաւոր պակասութիւններից մէկն էլ այդ գիծն է. սակայն այդ դեռ հերիք չէ. Գեօթէն այդ ակնարկով, կարծես հասկացնել է ուզում նաեւ, թէ ինքը շատ լաւ գիտէ որ Հերմանն ու Դորոթէան էլ շատ շուտով են պտակուած, բայց սրանցինն անբնական չէ:

Ինչերորդ երգի տակը թարգմանիչն իր կողմից նկատած է, « Բանաստեղծն առաջին անգամ է դիմում Մուսաներին. » այս տողերը ոչ մի նոր բան չեն ասում ընթերցողին, քանի որ շատ լաւ կը նկատէ, թէ ե՛րբ է Գեօթէն դիմում մուսային. եւ երկրորդ՝ սխալ է այդ նկատողութիւնը. չէ՞ որ հէնց պօէմային սկզբում, նախերգանքին մէջ արդէն Մուսային դիմած էր մի քանի անգամ: Եթէ այդ ծանօթութիւնը մինչեւ իսկ կարելի լինի գտնել մի քանի դատազրքերում տարածուած՝ դրա պատճառն էլ այն է, որ յաճախ առանց նախերգանքին են տպում այս պօէման. ապա, յայտնի է, որ « Հերման եւ Դորոթէա »-յի նախնական տպագրութեան մէջ նախերգանքը հէնց Գեօթէի ցանկութեամբը գեռ չէր կցուած պօէմային, այդպէս էր խորհուրդ տուել նրան նաեւ Շիլ-

լէրը. ուրեմն եթէ նախերգանքը դուրս ձգուած լինէր, Պ. Պետրոսեանի ծանօթութիւնն այն ժամանակ միայն ճիշդ կը լինէր:

Որքան հաղուողէսօրէն պատահում են նաեւ սխալ թարգմանուած ստղեր. այսպէս՝ ութերորդ երգում Հերմանն ու Դորոթեան սիրավատ համուում են լուսնաշող բլուրի լանջը եւ «indem sie sich nieder, ein wenig zu ruhen gesetzt» որ առանց այլեւայլութեան կը նշանակէ. «Երբ նրանք նստան քիչ հանգչելու», մինչքեւ Պ. Պետրոսեանը սխալօրէն թարգմանել է. «Երբոր աղջիկն այնտեղ նստաւ, որ մի փոքր շունչ առնէ.» «Sie» բառը գերմաներէն կը նշանակէ ոչ միայն «նէ», այլ նաեւ «նրանք», եւ վերոյիշեալ նախադասութեան մէջ այս վերջին իմաստով է գործածուած. այլապէս միթէ սղեղ չէ՞ր լինի պատկերը, եթէ միայն աղջիկը նրստած լինէր, իսկ պատանին ոտի վրայ մնար եւ ուղէր Դորոթեայի ձեռքը բռնել. ո՛չ, երկուսով նստում են լուսնաշող բլուրի լանջին, որ մի փոքր շունչ առնեն:

Մի ուրիշ տեղ «Richter» բառը սխալօրէն թարգմանուած է «իշխան», այն ինչ «գառաւոր» կը նշանակէ, գոնէ արդի աշխարհաբարում «իշխան» ասելով հասկանում ենք աւելի շուտ աղնուական ծագում ունեցող մէկը, կամ թէ գինւորական պետ, յամենայն դէպս ոչ թէ «գառաւոր, երէց» ինչպէս որ կը նշանակէ այս դէպքում: «Կեանք վարել» թարգմանուածը պէտք է հասկանալ «կեանք վայելել» որ բոլորովին տարբեր իմաստ ունի: Կամ թէ, «Իսկ բառաչող կով ու ձիան պաշար էին բաժանում», այստեղից կը հասկացուի որ ձիերն էլ են բառաչում, որ չէ. ապա «պաշար» խօսքի տեղ «գարման, կեր» խօսքերն անհրաժեշտ էին խորթ չը լինելու համար:

Բայց առակաւոր ասացուածքների թարգմանութիւնն աւելի մեծ խնամք կը պահանջէ, որպէս զի իմացուի, թէ սեղմ է եւ ընդունակ գործածուելու առօրեայ խօսակցութեան մէջ, եւ, եթէ կարելի է, այնպէս թարգմանելու է, որ նոյն իսկ մեզանում տարածուին այդ իմաստալից ու հակիրճ միտքերը. օրինակ, երբ Հերմանի մայրը մտնում է պարտէզ, շտապ անցնելու միւս կողմը, բայց եւ էլի այստեղ մի ողկոյզ է արեւին դարձնում, այնտեղ

մի կաղամբ է թրթուրից ազատում, «որովհետեւ գործունեայ կինը ոչ մի անօգուտ բայլ չէ անում». այս սիրուն ու կրթիչ ասացուածքը թարգմանուած է. «որովհետեւ աշխոյժ կինը ոչինչ ի դուր չի անում»:

Կամ թէ. «Որդին շուտ ուռքի ելաւ. սուս դրանը մօտեցաւ», եթէ «սուս» օտար բառի տեղ «լուս» էլ դրուի, հերթը չէ, տեղն էլ պէտք է փոխել, որ չի հասկցուի, թէ գուռն էլ խօսիլ գիտէ:

Մի վերջին օրինակ եւս տամ ու բուսական նանանք այս մասին: Հերմանի հայրը շոք բակից ներս է հրաւիրում զրկիցներին, որ զով սենեակը մտնեն, «արեւն այնտեղ չէ լուսաւորում»: Իւր հոգեվարքին իսկ «լո՛յս» (Mehr Licht!) բացազանչող գիտնական Գեօթէն այդպիսի սխալ կարծիք յայտնել չէր կարող. այդ սողով թարգմանիչն ուզում է ասել, սենեակն արեւ չէ տեսնում. այն ինչ ասածից դուրս է գալիս, որ սենեակը խաւար էր, կամ թէ լոյսը արեւից չէ բղխում, կամ թէ թերեւս ցերեկն իսկ ճրագ էին վառած:

Այժմ դւռնանք տաղաչափութեանը, որ այնչափ մեծ տեղ է բռնում ո եւ է պօհմայի արտաքին վայելչութեան խնդրում:

Այս նոր թարգմանութեան իւրաքանչիւր տողն ունի տասնընից վանկ, բաժանուած չորս հատածի, այսինքն՝ 4+4+4+3:

Ինչպէս յայտնի է իւրաքանչիւր հատածի վերջին վանկին վրայ պէտք է շեշտ լինի. բայց այս թարգմանութեան մէջ բազմաթիւ հատուածներ վերջանում են առանց շեշտի, օրինակ՝

«Որովհետեւ աշխոյժ կինն ոչինչ ի դուր չի անում»

«Շատ սիրուն է մեր նոր կաւքը»

«Երբոր աղջիկն այնտեղ նստաւ, որ մի փոքր շունչ առնէ» եւ այլն:

Բայց այդ չափի ընտրութիւնն էլ յաջող չէ, որովհետեւ հակառակ բովանդակութեանն ու բնագրին, աւելի շուտ՝ թեթեւ, քնարական է, քան լուրջ ու պատմողական, ահա թէ ինչո՛ւ. իւրաքանչիւր տողում չորս հատածից չորսրորդը միշտ երեք վանկ ունի եւ դա պատճառ է լինում սպաւոր: Ինչ թողնելու, թէ թարգմա-

նութեան ամէն մի առը բողկացած է երկու փոքրիկ եւ առանձին տողերից , մէկը եօթը վանկանի , միւսն ութը վանկանի . այսպէսով ստացուած է՝

Ոճի՛ր եղաւ , որ մի անգամ
Ոգեւորեց Պրօպիւրցն ինձ .

Դրա հետեւանքն էլ այն է լինում, որ եօթը վանկանի տողը ամէն մի քայլափոխում շտապեցնում է , թեթեւացնում տպաւորութիւնը , որովհետեւ չափի թողած ազդեցութիւնը չէ կախուած տողի ամբողջութեան ունեցած վանկերի թուից , ո՛չ , այլ հատածներէ երկարութեան եւ կարճութեան խնդրից :

Արդ՝ եթէ Պ. Պետրոսեանի տասներ հինգ վանկերից բաղկացած տողերը, փոխանակ չորսի երեք հատած միայն ունենային , ապա շատ աւելի ծանրակշիռ կը դառնար տպաւորութիւնը, քանի որ մէջտեղից կը վերանար վերջին հատած կազմող երեք վանկը եւ կ'ստանայինք 5+5+5 . ինչպէս էլ որ լսենք , ամէն մի հինգը , առանձին վերջրած իսկ , արդէն լուրջ է եւ պատմողական ոտանաւորի յարմար :

Ասածին աւելի համոզուելու համար՝ վերջընենք մի քանի տող այս նոր թարգմանութիւնից . օրինակի համար , երբ Հերման ու Դորոթեան թեւ թեւի սուսն են վերադառնում վերջաւոյսին .

«Գրնում էին նորա մանող որեզակի դէմ սու դէմ ,
«Որ Թագչում էր ամպերի տակ մրրկադոյժ , Թանձրամոծ
«Եւ երբեմն բողի տակից խը բոցավառ հայեացքով
«Իաշտի վերայ խորհրդաւոր իրեն փայլն էր տարածում .
«Հերմանն ասաց . — Սպառնացող փոժորիկը երանի
«Կարկուտ, հեղեղ ջնափէ ցած, որովհետեւ լաւ հուճկ կայ — :
«Նորա երկուսն հրճուած էին ալեծածան համբերով ,
«Որ անցնելիս մինչեւ նոցա բարձր ուսերն էր հասնում:»

Այս միեւնոյն կտորը փորձեմ նորից թարգմանել , այլ չափով եւ առանց շեղուելու բնագրից . տեսնենք տպաւորութիւնը չի՞ ներդաշնակուի գրուածքի իմաստին .

Եւ զոյգն այսպիսով կ'երթար մայրամուտ արեւին հանդէպ ,
Որ խոր կը Թագչէր ամպերի միջին, մրրիկ գուժելով ,
Եւ բողի տակէն մերձ հոս, մերձ ալ հոն շիկնած հայեացքով
Ու խորհրդաւոր կը ճառագայթէր այն դաշտին վերայ :

— Մեզ ըսպառնացող փոժորիկն էրնէ՛կ — Հերմանը խօսեց —
Գեղեցիկ հոսիին չը բերէր կարկուտ եւ ուժգին տարափ —
Ու բարձրածածան հնձէն կ'անցնէին , որը կը հասնէր
Դրբեմէ մինչև երկար հասակներն , ու կը հրճուէին .

Սակայն Պ. Պետրոսեանի թարգմանութիւնը, հակառակ այդ բացառիկ թերութեանց , ունի ներքին շատ լաւ արժանիքներ . զրանցից ամենամեծն այն է, որ աշխատած է հարազատ մնալ բնագրին . ապա՝ մաքուր հայերէնով է թարգմանուած , մի բան , որ այնչափ հազուադէպ է մեզանում : Արժէր , որ այս գրքոյկը տարածուէր հայ ժողովրդի բոլոր խաւերումն անխտիր . թէեւ գրքոյկի ձեւը քիչ տղեղ լինէր , բայց դինն էլ սուղ չէ :

Փարիզ

ՄԱՄԲՐԷ ՄԱՏԷՆՃԵԱՆ

ՔԱԹՈՒՆԿ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ԵՆ

ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Քրիստոնէութիւնը՝ իբրև ճշմարիտ ազատութեան , հաւաստութեան , եղբայրութեան մի նոր վարդապետութիւն , երբ սկսուեց քարոզուել , ահաբեկեց ժամանակի պետերին ու մեծերին : Ետական , բռնակալ , քմահաճ ու ձեւապաշտ գահակալներն ու իշխանները , հարուստներն ու քրմերը միացրին իրենց ուժերը խոնձարուրի մէջ խեղդելու այդ ոչ մի իշխանութիւն , ոչ մի հարստութիւն , ոչ մի ասիականաւորութիւն չճանաչող խիզախ կրօնը : Հալածանք , պատիժ , բանտ , արիւն , խաչ կզան այդ նոր վարդապետութեան քարոզիչների ու հետեւողների վրձակն ու բաժինը : Եւ այս կռիւր տեսեց այնքան , մինչ որ մի կողմից հալածողների սուրիներն ու սրերը խոնարհուեցին հալածողների համբերատարութեան եւ անձնազոհութիւնների առաջ եւ միւս կողմից հեզ , բայց անյողզող Նազովրեցու հետեւողները դիւրաթեքութիւն տուին իրենց վարդապետութեանը :

Այսպիսով՝ գահակալներն ու իշխանները , հարուստներն ու քրմերը իրենք մկրտուեցին , սողողուեցին նոր քարոզիչների գաղափարներով

եւ իրենք ընդունեցին դաւանեցին այս կրօնը , որ մի քիչ առաջ այնքան անգթօրէն արեամբ էին ներկում :

Գալիլեացի Մեծ Վարդապետի ազատօրէն արձակած կոչից անցան 19 ձի'գ ձի'գ դարեր : Քրիստոնէութիւնը ամեց , տարածուեց եւ տիրեց զիւրացու խրճիթից սկսած մինչեւ արքայական գահերը եւ հանդիսացաւ պետական կրօն , կազմելով առանձին առանձին եկեղեցիներ :

Քրիստոնէական եկեղեցիներից ամենէն հրական , կուռ կազմակերպուածը եւ քաղաքական-աշխարհական իշխանութիւնից խապռ անկախը էր քաթոլիկ-հռոմէական-պապականը Արեւմուտքում :

Բ.

Փրանսիան դաւանութեամբ պատկանում էր քաթոլիկ կամ պապական եկեղեցուն , երբ միապետական էր իր կառավարութիւնը եւ մնաց նոյնը , երբ հասարակապետական դարձաւ : Եւ այժմեան ֆրանսիական հասարակապետութիւնը , որի նշանաբանն է ազասուքիւն , հաւասարութիւն , եղբայրութիւն , հալածանք է յարուցել իր քրիստոնէական եկեղեցու դէմ , որ նոյն ազասութեան , հաւասարութեան ու եղբայրութեան վարդապետութիւնն ունի իբրեւ հիմք եւ նպատակ իր դոյութեան :

Ի՞նչ է նշանակում այս :

Այս նշանակում է — կա'մ քաթոլիկ եկեղեցին է իր ընթացքով ու գործերով դաւաճանում իր դաւանած , իրեն հիմնական նպատակ դրած վարդապետութեանը , կա'մ Փրանսիական հասարակապետութիւնը :

Իղճի ու մտքի ազատութիւնը , հարստի ու աղքատի հաւասարութիւնը եւ մարդկանց ընդհանուր եղբայրութիւնը եղել են եւ են Քրիստոսի քարոզութեան ու վարդապետութեան հիմքը , հողին ու նպատակը : Սոյն գաղափարներն են այսօր , որ սօցիալ-տէմօկրատ անուանուող կուսակցութեան առաքեալները բարձրագոյ քարոզում են , պահանջում են եւ ձգտում են թագաւորեցնել կեանքի մէջ :

Համանման գաղափարներն ի՞նչ անուն եւ կրին , ո՛ւմ կողմից եւ քարոզուին ու գործադրուին , չեն կարող լինիլ միմեանց թշնամի , միմեանց հալածող , եթէ ճշմարիտ կերպով ըմբռնուած , իսկական նպատակով ոգեւորուած

կաշխատին կեանքի մէջ իրականացնել այդ գաղափարների քարոզիչներն ու զինւորները :

Ահա եւ հէնց այդ ազատութեան , հաւասարութեան ու եղբայրութեան տիրապետութիւնն է , որ պիտի բերի հաստատի աշխարհիս մէջ հայրական-աստուածային թագաւորութիւն՝ ըստ Աւետարանի , կամ կացութեան արդար պայմաններ ըստ սօցիալ-տէմօկրատների վարդապետութեան :

Գ.

Եւ քրիստոնէութիւնն սկզբներում , իր նոր տարածուելու ժամանակներում , ընթանում էր ըստ ամենայնի համաձայն իր Մեծ Հիմնադրի գաղափարներին ու գործերին : Նրա վերնասանցի քարոզիչները-հետեւողները իրենց պարզ կեանքով , « ամենայն ինչ հասարակաց » ի պայմաններով , իրենց ընկերական-եղբայրական հաւասարութեամբ , իրենց մաքուր եւ սիրալիլ յարաբերութիւններով գնում էին ընդ առաջ՝ կուրսու ետականութիւնը , անհողի ձեւապաշտութիւնը , մամոնայի թագաւորութիւնը , դասակարգային խտրութիւնը ջնջելու խորտակելու :

Մանուկ քրիստոնեաների բոլոր ուժը քրիստոսաւոր գաղափարներն ամուր ըմբռնելու , հողով դաւանելու եւ իրենց երկրային կենցաղավարութիւնն այդ գաղափարների պահանջներին համեմատ կարգաւորելու մէջն էր : Նրանք բոլորը միասին ոչ միայն համոզուած քարոզիչներ էին , այլ եւ հաւատարիմ գործադիրներ կեանքի մէջ իրենց դաւանածների . նրանք սիրոյ , եղբայրութեան ու բարոյականութեան խտացումն էին հանդիսանում իրենց ընթացքով ու կենցաղով :

Ահա նորաբողոք քրիստոնեաների այս յատկութեան եւ ուժի առաջ էր , որ պիտի ջնջուէր կենսունակութիւնից զուրկ հեթանոս ձեւապաշտութիւնը , պիտի տեղի տար հալածող ու ճնշող բռնակալութիւնը , եթէ ներքին դաւաճանութիւն տեղի չունենար , եթէ անարատ ու անապական վարդապետութեան մէջ տխտմոր ու ջուր չխառնէին անհարազատ ձեռքեր :

Դ.

Ակտում է քրիստոնէութեան թագաւորութիւնն աշխարհիս վրայ :

Քրիստոնէութեան բարձրագոյն խորհրդանշանը՝ խաչը կանգնում է թագաւորների գըլխին, բազում է իշխանների եւ հարուստների կրծքներին, ճառագայթում է տաճարների ու վանքերի կատարներին, խաղաղութիւն է պարգեւում դամբարաններին ու շիրիմներին, խաչի նշանով երեսները բազմիցս կնքուելը ամենօրեայ պահանջ ու ջերմեանդն երկիւղածութեան նշան հանդիսանում քրիստոնեայ անուանուածների համար անխտիր :

Բայց խաչն ազատ չէր :

Այդ խաչից միշտ անբաժան էր, այդ խաչն իր ձեռքին ամուր բռնած ունէր խաչի պաշտօնեան՝ հոգեւորականը : Սա էր խաչի գրօշակը բռնողը : Սա էր խաչի հրամանատարը : Սա էր խաչը խաչի դէմ կռուողների հետ հաշտեցնողը : Սա էր խաչի յողթութեան պայմաններ կոտորը : Սա էր խաչը ժողովրդականացնողը : Սա էր խաչը շահագործողը : Սա էր եւ է այսօր խաչը Մեծ Խաչեցեալի վրայ խաչողը :

Այո՛, խաչը թագաւորեց աշխարհիս մէջ, բայց չբերեց չտուեց աշխարհին ակնկալուած թագաւորութիւնը :

Ինչո՞ւ :

Որովհետեւ այն Գողգոթայի խաչը չէր, որի վրայ Քրիստոս մովսիսական քահանայապետների ձեռքով խաչուեց. այլ այս այն խաչն էր, որի վրայ քրիստոնեայ քահանայապետները Քրիստոսին իրեն խաչեցին :

Գողգոթայի խաչը չէր գահակալներին ու իշխաններին, մեծատուններին ու քրմերին իր սիրով ջերմացնողը, իր գաղափարներով ողորդողը, այլ խաչի անունով իրենց անարգ շահերը որոնող հոգեւորականների խաչն էր, որ աստուածային հոգին սքողած ու թաղած այլեւայլ վարդապետութիւնների ու մեկնութիւնների տակ, գնաց հուշտութեան համբոյր տուեց ե՛ւ բռնակալին, ե՛ւ իշխանին, ե՛ւ մամոնային՝ առանց նրանց հոգին մկրտելու : Եւ այս խաչը շատ գոհ մնաց նրանց ցոյց տուած պատուաւոր տեղերի վրայ բազմելով, եւ այն օրից հանդիսացաւ նրանց հովանաւորը, նրանց հաւատարիմ դաշնակիցն ու գործակիցը :

Այո՛, քրիստոնէութիւնը տարածուեց, բայց «քրիստոսութեան» իսպառ մնաս բարեւ տալու գնով, կամ որ նոյնն է ասել, քրիստոնէու-

թիւնը տարածուեց իբրեւ մեռեալ ծէս, իբրեւ արտաքին արարողութիւն, իբրեւ չոր ու ցամաք ուսմունք : Սա ոչ միայն ոչինչ կապ ու հաշիւ չպահեց քրիստոնեայ մարդկանց գործերի, առօրեայ ընկերային փոխադարձ վարմունքների հետ, այլ նոյն իսկ ներհակ ներշնչումներ, ներհակ նպատակներ թելադրեց, քան թէ պահանջում է այդ իրենց՝ հոգեւոր հայրերի՝ ձեռքին թաշկինակներով բռնած, մոմերի լոյսով եւ խնկերի անուշաբուրութեամբ կարդացող Աւետարանը :

Ե.

Պողո՛ս, այս Քրիստոսին անձամբ չաչակերտած Սողոս, Քրիստոսի հոգու եւ շնչի անարատութիւնն անձամբ չվայելած, նրա քարոզներին համեմատ վարած կեանքը անձամբ չտեսած, վերնասան մէջ չեղած առաքեալն էր, որ աշխարհականացրեց քրիստոնէութիւնը, տալով սրան՝ քրիստոնէութեանը՝ « Հրէայի հետ Հրէայ, հեթանոսի հետ հեթանոս ու ամենայնի հետ ամենայն » լինելու իր շունչն ու հոգին :

Առաջին հարուածից յետոյ՝ դիւրին էին յետագայ հարուածները :

Հէնց քրիստոնէութիւնը, Պողոսի շնչով ու հոգով մկրտուած քրիստոնէութիւնը, սկսուեց տարածուել ու քաղաքացիութիւն ստանալ թէ չէ, նոր կրօնքի քարոզիչները վարդապետները մտածեցին ու հողացին այլեւայլ արտաքին ծէսէր ու արարողութիւններ թիւել : Հիմնուեցին տաճարներ ու վանքեր, իշխանական կամ առաքելական աթոռներ, հոգեւոր աստիճանակարգութիւններ, հրամայողի ու կոյր հնազանդողի պայմաններ : Սահմանուեցին եկեղեցական ու վանական հասոյթներ՝ խաչահամբոյրներ ու աջահամբոյրներ, հոգեբաժիններ ու կողոպուտներ, գանձանակներ ու ժամոցներ, բաժկիներ ու պողիներ, ձէթեր ու խնկեր, էրեններ ու սուրբ սեղաններ : Յօրինուեցին ժամասացութիւններ, ծէսերի ու այլեւայլ կարգերի ժամեր ու կանոններ, աղօթքներ ու երգեր, պատկերներ ու մասունքներ, ուխտեր ու տօներ, ըստ պատկեր ու զգեստներ, անօթներ եւն : Հաստատուեցին նոր աւետարանի քարոզիչները ու խաչի պաշտօնեաներն իրենց համար որոշ աչ-

խառանք , որոշ դիրք , որոշ հագուստ , որոշ գասակարգութիւն , իրենց որոշ լեզուով , աշխարհահայեցողութեամբ ու ձգտումներով ու ամէն բանի մէջ մաքուրը , սուրբը , իւղալին՝ իրենց բաժին դարձնելով , ամեն տեղ « նախաթէռ եւ նախընթրիս » հանդիսանալով :

Եւ այս ամենով քրիստոնէութեան անուան տակ հին հեթանոսութիւնը պաշտեցին , մեռած ծէսերը սրբազրելով՝ նորէն ծէսերն ու արարողութիւնները թագաւորեցրին . այսինքն՝ քրիստոնէութեան պահանջած կենդանի հաւատը կենդանի գործի մէջ , իրական գործերով արտայայտուած մաքուր հոգին՝ նորէն կաշկանդեցին կաղապարեցին չոր ու ցամաք ձեւապաշտութիւնների մէջ :

Ճշմարիտ ազատութեան , եղբայրութեան , հաւասարութեան պաշտօնեաները՝ հոգեւորականները ասպարէզ իջան թէ չէ , սկսուեցին վէճերն ու կռիւները : Ժողովներ ժողովների յետեւից , վարդապետութիւններ վարդապետութիւնների յետեւից , կանոն կանոնի , միմեանց դէմ նդովք նդովքի յետեւից կազմեցին , գրեցին , հրատարակեցին , ամէն մէկն իր ամբողջ նախամեծար , իր եկեղեցին առաքելական , իր ընթացքն անմուար , իր իշխանութիւնը գերազան հանդիսացնելու եւ ճանաչել տալու համար : Եւ այս աշխարհիկ փառասիրական ձրգտումներին համեմուտ նպատակով ամեն միջոց սուրբ համարեցին , Քրիստոսի ջինջ ու յստակ խօսքերը հազար ու մի տեսակ մեկնութիւններով չփոթեցին պղտորեցին :

Վաղուայ համար չմտածելու չհոգալու հրաման ու պարսպ ունեցող քրիստոնեայ հոգեւորականը՝ սկսեց շահագործել հաւատացեալներին միամտութիւնը :

Քրիստոս իրենից առաջ եկողներին, Աստուծոյ անունով կամ Աստուծոյ կողմից խօսողներին զողբել ու աւագակներ անուանեց՝ սրանց տուած աններողամիտ ու անընկերասէր պատուէրների ու կանոնների պատճառով : Քրիստոս իրենով միջնորդութիւնն ու բարեխօսութիւնն առ Աստուած կնքեց ու վերջացրեց եւ մարդու ու Աստուծոյ մէջ պարզ՝ որդու եւ հօր սերտ մօտիկութիւն հաստատեց : Բայց Քրիստոսին հետեւող հոգեւորականութիւնը նորից այլեւայլ սրբերի միջնորդներ եւ բարեխօսներ հանդիսա-

ցրեց միամիտ ժողովրդի առաջ , աղքատի ու այրու վերջին ունեցածը պատարագների , մատաղների , խնկի ու մոմի տալ պատուիրեց , եկեղեցու ու վանքի տալ սորվեցրեց : Քրիստոսի « ո՛չ միայն հացիւ կեցցէ մարդ » — « ո՛չ , միայն հացիւ կեցցէ մարդ » կարդաց ու դաւանեց :

Աղքատներին , խեղճերին ու վաստակեալներին իսպառ մոռացութեան տուած՝ հոգեւորականը թագաւորների ու իշխանների հետ այլեւայլ շքանշաններով ու շղթաներով ու ժապաւէններով կապուեց , բարձրաստիճաններին բարեկամացաւ , հարուստ մեծատունների քսակը շոյեց :

Լոյսի, ճշմարտութեան, ազատութեան պաշտօնեան՝ քրիստոնեայ հոգեւորականը հանդիսացաւ կեանքի մէջ ամենանեղսիրտը , հարածողը, բռնակալը ազատ մտածողների, ազատ քնննդատների նկատմամբ : Նա՛ իր կոչման վեհութիւնը ցեխոտելով , զնաց անարգ դաշնակիցը եւ հլու հաւատարիմ գործակիցը դարձաւ միահեծան բռնակալութեան :

Գթութեան ու մարդասիրութեան պաշտօնեան՝ հոգեւորականը նդովքների, բանադրանքների, հաւատաքննական ատեանների յօրինիչը եւ սիրահարը հանդիսացաւ :

Սիրոյ եւ խաղաղութեան պաշտօնեան պատերազմի դաշտում արիւն վաթոզ գէնքի յսրդողութեան համար աղօթո՞ղը դարձաւ :

Ուշադրութեան արժանի է ու այն , որ միւհնոյն Աւետարանի պաշտօնեան այսօր բարեկամ է ու դաշնակից թէ՛ բռնակալ միահեծանութեան, թէ՛ սահմանադրական իշխանութեան, թէ՛ հասարակապետական կառավարութեան (Ամերիկա, Շվեյցարիա եւն.) եւ թէ՛ նոյն իսկ մահմետական բռնապետութեան հետ :

9.

Եւ այս ամենն այսպէս լինելուց յետոյ կարելի՞ է յարզանք տածել դէպի քրիստոնեայ հոգեւորականութիւնը : Կարելի՞ է յուսալ եւ սպասել , որ Աւետարանի ա՛յս ձեւի քարոզութիւնը, այժմեան քրիստոնեայ եկեղեցին, կտան թագաւորել աշխարհիս մէջ Հօր Աստուծոյ կամըը, որ է մարդկանց ճշմարիտ հաւասարութիւնը, ազատութիւնը եւ եղբայրութիւնը :

Ո՛հ :

Անհնարին է, քանի որ քրիստոնէայ հոգևորականութիւնը ծիսակատարութիւններն ու ձեւապաշտութիւններն, այլև այլ սոփիստութիւններն ու մոկնութիւններն մէջ խոր թաղել է կենդանի կեանք ու գործ պահանջող ու անձնաւորող ՚րիստոսին . ՚րիստոսին, որ ասիական գիւրութեամբ քակեց իր ձեռքերն ու սաքիբը կապող կաշկանդող մովսիսական պատանքները եւ որ ասիական փառաւորութեամբ պատանջ հրէական քանոնապահներն կնքով կնքուած եւ հատմէական վիճարներն պահպանութեան տակ գրուած գերեզմանը :

Յուզա գաւաճանեց քրիստոնէութեան հիմնադրի անձը եւ իր խղճի խայթիւրդն անձնատպանութեամբ աղատուեց :

Պօղոս գաւաճանեց քրիստոնէութեան Հիմնադրի հոգին եւ սրբերի շարքն անցաւ երախտագէտ սուրբ հայրերի կողմնց :

Անձի գաւաճանը նշովեցաւ . հոգու գաւաճանը սրբացաւ :

Եւ քրիստոնէայ հոգեւորականութիւնն ամենայն ճարպիկութեամբ իմացաւ ու կարողացաւ Պօղոսի ձգած սերմը հասցնել ու ամեցնել : Եւ Պօղոսի « ամենայնի հետ ամենայն » լինելու քրիստոնէութիւնն էր , որ սարածեց աշխարհի մ.ջ եւ այդպիսով ՚րիստոսի վրայ խաչած-գամած իր խաչն էր , որ անկեց-կանգնեցրեց ամեն տեղ :

Այս ամենն , ինչ որ ընդհանուր գծերով ասացինք քրիստոնէայ հոգևորականութեան վրայ աւհասարակ , պէտք է անհամեմատ ստաւել խոշոր ու սուր գծերով ընդունել մանաւանդ Հռոմէական-Պապագաւան եկեղեցու եւ հոգևորականութեան հասցէին . որովհետեւ սա էր հէնց իր ուղղութիւնը Պօղոսի վրայ չափող ձեւողը . սա էր օր օրի վրայ առաւել եւ առաւել թէ՛ առաջանողը հակաւստարանական ընթացքի մէջ եւ թէ՛ ուրիշներն համար էլ օրինակ եւ առաջնորդ հանդիսացողը :

(Կը շարունակուի)

ԽԱՆՈՒՆԻ

ԹՐԲԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ԹԱՏՐՈՆԸ

Ծագում — Պատմութիւն — Նախակարապետներ

Ա.ՀՄԷ.Տ ՄԻՏՀԱԹ . — Մինչդեռ գրաքննական օրէնք մը կ'արդիւէր Վարսանի ներկայացումները , նոր թատերագիր մը կը ծագէր հորիզոնին վրայ , — Ահմէտ Միտհաթ , օսմանեան գրականութեան ամենէն արատաւոր մատենագիրը :

Բայ ի բանաստեղծութիւնէ , — Ահմէտ Միտհաթ բացառութիւն կը կազմէ այն կանոնին որ կը պահանջէ որ ամէն օսմանցի գրագէտ ոտա-

նաւոր ալ գրէ , — մշակած է բոլոր սեուրը , թատերգութիւն , վէպ , պատմութիւն , փիլիսոփայութիւն , քննադատութիւն , գիտութիւններ , բարոյագիտութիւն , նոյն իսկ երաժշտութիւն : Կործը զոր արատգրած է այդ հսկան , մօտ երկու հարիւր տիւածալ (111-Տ) հասարկ մէջ է պարփակուած , առանց հաշուելու այն յօդուածները զոր կոտայ լրագիրն ըրուն քառասուն տարիէ ի վեր կանոնաւորապէս ամէն օր : Ու վերջին բառը դեռ չէ բուռած . Ահմէտ Միտհաթ , ծնած 1841ին՝ հոլիտ , մինչեւ ցարդ երիտասարդ ու քաջատղջ մնացած , մշտ ցոյց կուտայ զարմանալի գործունէութիւն եւ պայքարէն շուտով քաշուիլ ուղեղու բնաւ ձեւ չունի :

Հակայ ըսի , ու ճիշդ է . հակայ է , հոյակապօրէն , բարոյապէս ու ֆիզիքապէս : Իր գեղեցիկ գլուխը , իր բարձր հասակը , իր բաշն թիկնեղութիւնը կը յիշեցնեն վիթխարի տղամարդերը Ալթայեան սարահարթներուն եւ բմբիշները Վրաստանի լեռներուն որսնցմէ սերած է իր բնածնիքը : Իր դիմադները , — երբ մանաւանդ ողբերուած են խօսակցութեան մէջ , — մշկէ աւելի նմանութիւններ ունին Վարպետի հեղինակին՝ Ժան Ժիւլիէն բարեկամին հետ . նոյն աչքերը սուր ու խուզարկու , նոյն չրթունքները՝ հեղինական փայտով մը փոխառուած , նոյն մօրտաքը՝ յորշառատ ու քիչ շատ անխնամ : Օ՛հ , ի՛նչ ձօխ , ի՛նչ գեղեցիկ բնութիւն , համակ' աղբիւր հրճուանքով առողջուն եւ իր ուժերուն լրութեանը պիտակից : Ձինքը անանդով՝ ո՛րքոն հասկանալի կը գաւնայ որ հերքած ըլլայ Շոփէնհաուրըրը եւ յայտարարած թէ « իմ օտաւորութեան պաշտման է մարդու քաջութիւնը վերաբարձել եւ ոչ թէ զայն նուաստացնել , կեանքը սիրել ապ' անոր եւ ոչ թէ զայն անոր ցոյց ապ' անակ մը յոռետես երեւոյթներու տակ , որոնք , որքան ալ ճշմարիտ ըլլան , առով չ'ն գողբեր տարամբով ու վատաւոր ըլլալէ » :

Անկարելի է ինձի համար խօսիլ այստեղ ինչպէս որ կ'ուզէի այս մեծանուն գրագէտին վրայ , որ իրաւամբ կը նկատուի այժմ իբր օսմանեան գրականութեան մեծ հմբոր . իր գործերուն թուովը միայն՝ իւրաքանչիւրին բովը քննադատական քանի մը տողով , այս հանդէսին բոլոր էջերը պիտի լեցնէր :

Իր թատերական երկասիրութիւնները , որոնք օսմանեան բեփիթիւններն ամենէն այրազան մասը կը կազմեն , կը պարունակեն ստաններ , բարձրբու կատակերգութիւններ , նկարագրի խաղեր , վոտվիշներ , նոյն իսկ օփէրէթներ : Էյվա՛ն (Աւա՛ղ) , առամ՝ չորս արարուածով , իր առաջին խաղն է , գրուած 1871 ին : Յանդերգօրէն խոռուելով սովորութիւններէն ազդի մը որուն մէջ բազմակիտութիւնն ընդունուած է , ու ժգնապէս կը բողբէ իսլամական կրօնքի այդ թոյլտուութեան դէմ , թէզով խաղի մը մէջ ուր թատերական հանդոյցը երկակիութեան շուրջը կ'որրորուի : Մարդ անձանօթ ըլլալու է Թուրքիոյ բարձրբուն եւ ուժեղօրէն արմատացած սովորութեանց , — երբ մանաւանդ կրօնական

կարգի կը պատկանին ատոնք, — զարմանալու համար այն անուր քաջատրտութեան վրայ որով Ահմէտ Միտհաթ իր ազգին էական մաս կազմող սովորութիւններու դեմ այդպէս կը յարձակէր :

Միայն այսպիսի փորձ մը կը բաւէր արդէն զայն կասկածելի գարձնելու համար քանի մը ձեր յետադէմ հաւատացեալներու աչքին, որոնք, էյիվանին մէջ երկրին բարոյական ազատագրումին համար փորձուած հոյակապ ճիգը նկատելէ հետո, ազգային թատրոն մը հիմնել ուզելը ոճիր համարեցին և մութի մէջ խուլ կերպով սկսան այն դիմումները որոնք այդ ըմբոստին աքտորմանը պիտի յանդէին :

Ահմէտ Միտհաթ իմացաւ իր դէմ սարքուած դուրերը : Անբարոյարեկի յանդիմութեամբ մը փոթորիկին կուրծք տուաւ և իր հակառակորդներուն պատասխանեց հինգ արարէ բաղկացած կատակերգութեամբ մը, Աչըզ-պուշ (Թարթիֆ) (1), երգիծական ուսումնասիրութիւն՝ աշխոյժ իայթողութեամբ՝ մահմետականներու կեղծ բարեպաշտութեան վրայ :

Աւստին անդամ ներկայացուած՝ 1873ին, կէտիկ փաշայի թատրոնին մէջ, այս կատակերգութիւնը ունեցաւ անսահման յաջողութիւն, որուն նմանը չէր տեսնուած օսմանեան թատրոնի տարեգրութեանց մէջ : Հարիւր անգամի չափ ներկայացուեցաւ, թիւ մը որ անհաւատարի է՝ երկրի մը համար ուր խաղ մը ունի անգամէ աւելի չի խաղաղուիր : Այս յաջողութեամբ, որ դեռ չէր անցան հեղինակին քննադատական ոգիին որ կատարել աւելնող մը մտութիւնը կը ձաղկէր, որքան անձնաւորութիւնաց խորթութեանց ուսումնասիրութեան, Աչըզ պուշի բոլոր ներկայացումներուն վերանորոգուած է : Ինչ քնակառութիւն՝ Հիւսնի պէյի աշպարին մէջ, այդ ձեր սիրահարը որ գէղքը կը շարքէ ու մօբուրը կը ներկէ, և ս'ըքան զուարճախօրէն ծիծաղաշարժ է իր ամուսնութիւնը Հէմնա Հանրմի հետ, այդ մեղեկաւորը կնոջ որուն ինքզինքը սիրել տուած է «մորական միջոցներով» : Ինչ երգիծանք և բարոյական բարքերու, ուսումնասիրութեանը մէջ Աքթա Հանրմի, դեռստի Թըքուհի մը՝ « և բարոյական ձեռով » կրթութիւն ստացած, և այնքան մօտիկ ազգական Փալըրոնի կատակերգութեան կիսի Ուաթընին : Եւ Աչըզ պուշը, խորեան, սուա բարեպաշտ որ ամենուն դիւրահաւատութիւնը չարաչար կը զործածէ, ինչ խնամքով, ինչ արուեստով ցոյց է արուած :

Մղուճը արուած էր : Երեսուսարը գրողներ, Ահմէտ Միտհաթի գափնինդն իրենք ալ ստանալ ցանկալով, օսմանեան բ' փութուարը հրաշակերաներով ճոխացնել միայն կ'երազեն : 1871էն 1873, բազմաթիւ խաղեր երեւան կուզան. օս-

(1) Աչըզ-պուշ բառացի կերպով կը նշանակէ գլխաբաց, գլուխն անջուած : Հօնաներու (Թուրք կրօնաւորներ) գլուխը անջուած է՝ փաթեցնելու ակն :

մանեան թատրոնին ամենէն բեղուն և ամենէն անկախ շրջանն է այդ : Այդ վերածնութեան նպատակը և ազգային թատրոնի մեծութեան ինքզինքնին նուիրող գրողներուն բոնէն՝ յիշելու համար միայն անոնք որոնց անունը պահպանուելու արժանի է, պիտի անուանեմ էյուզիա-Թէվֆիկ պէյ, մեծատաղանդ գեղարուեստական քննադատ, որ իր էնկիլի քաղա (Արիւստան) գեղեցիկ արամով ստաշակարգ թատերապիւր մը կը կացուցանէ : Հոնա Խաթի, որ ծափահարել տուաւ Հաֆֆ (Արդարութիւն) անուն խաղ մը՝ ընկ'ըրպական ձգտումներով. Քէտրի պէյ, բեղմնաւոր թատերագիր, որուն ամենակարեւոր գործն է Կեօրեմէք, նուրը կատակերգութիւն մը իբրևական ժողովրդական սովորոյթներուն վրայ. վերջապէս՝ Սամի պէյ, հեղինակ Քեւա (յանձնատոյթիւն) անուն խաղին, որ մեծապէս շահեկան գործողութիւն մը կը հիւսնի՝ արդարական կեանքի մաքրատրական ուսումնասիրութեան մը մէջ :

Նոր գաղափարներու այս տարածումը յուզեց, սարսափեցուց յետադիմական կարծիքներու կողմնակիցները : Սուլթան Աղիզի մօտ այնքան էնթիքիներ դարձուցին, որ յաջողեցան փաստիչանին ձեռքին խել անարգար վճիռ մը թատերական շարժման նախադրելներուն դէմ ՚էմալ Ահմէտ Միտհաթ և էյուզիա Թէվֆիկը, Հոգոս դրիւսելով, երբ տարի արտորով հասուցին յառաջիմութեան ու անկախութեան իրենց ինքախ փօքը :

Այդ աքտորումը անաղին հարուած մը տուաւ օսմանեան թատրոնին : Գրական երիտասարդութիւնը, սանձակած, գողբեցաւ զրկէ, և իբրև շաղկան թատրոնը, ահաբեկուած, ստրկներով սարսափեցողն ապրեցաւ և բարոյական խաղերու թարգմանութեամբ : Եւ քաջիբը պատշաճեցուցին օսմանեան բեմին, և մեծ ողբերգակիչ, Մոլիէրի հետ, ամբողջ պաշարը հայթայթեց այդ վարի և չուարման շրջանին :

1876ի գրադը գէպըրէն և մահէն յետոյ Սուլթան Աղիզի, զոր « այնքան ողբերգականորէն անձնասպանած » էին, անոր յաջորդին Մուրատ Ե.ի առաջին գործերէն մին եղաւ ՚էմալն ու իր բարեկամները արքային և կանչել : Երեք ամիս ետքը, արդի Սուլթանը իր ազատամիտ նախորդին շնորհը վերապահարանեց, արքայաներն իր արքունիքին մէջ ընդունեցաւ, իր անձնական դանձէն անոնց ճոխ ուսմանը կապեց և կատարական ու հանրային բարձր պաշտօններ տուաւ անոնց : ՚էմալ անուանուեցաւ ընդհանուր կառավարիչ Հոգոսի, յետոյ Միտհաթի, և Ահմէտ Միտհաթը ընդունեցաւ, «Ն. Վսեմութիւն» արտոսին հետ, պետութեան առողջապահական վարչութեան ընդհանուր տեսչութիւնը :

Աքտորմաներու վերադարձէն յետոյ, թատրոնը կ'արթննայ իր թմբութիւնէն : Ահմէտ Միտհաթի երեք խաղեր, տարբեր սեռակէ, զոր Հոգոսի բանտին մէջ գրած էր ու գաղտնի Պոլիս զրկած, վրայէ վրայ կը ներկայացուին ու մեծ

յաջողութիւն կը տանան, մանաւանդ որ տա-
րինքէ ի վեր թրքական թատերաբեմը զուրկ
էր մնալամ ինքնատէր գործերէ :

Ինքիզամ (Վրէժխնդրութիւն), տասմ չորս
արարուածով, որու մէջ հեղինակը արեւար
միջակ գաստիորդի կողմը կ'ընէ ազնուակա-
նութեան գէժ : Արևաուրբար (Այսրանաղիներ),
տեսարան մը այդ պատերազմիկ ժողովրդին
կեանքէն, ևս Վիւրս Բըր (Վիւրս աղիկը), ող-
բերգական արգական թատերասաց որու մէջ
մանրակրկիտ կերպով կ'ուսումնասիրուին բար-
քերը կրկնի մը որ մասամբ Թուրքիոյ միջոցմ է :

Յաղթամ ըլլալով ազէտ գրաչնիչներուն
որոնք կը կարծէին թէ պիտի կարենային կասե-
ցնել թատերական թախչը, ևս, այլ ևս ազատ
վերանորոգիչ գործը շարունակելու, Ահմէտ
Մեանթ նորէն կը սկսէ աշխատել ևս յառա-
գարօր կուտայ Զիյպիլիեր, Չեկիի, Էօզսեկիեր
ևս Չաուշ :

Զիյպիլիեր դիւցազնական տասմ մըն է հինգ
արարով, կրօնաշուքեամբ ու պարբերով : Տե-
ստարանը կ'անցնի Այսրն, լեռնարնակ Զէպէք-
ներուն մէջ, մահմեդական բանակի այդ կամա-
ւորներուն, որոնք կէս-զինուոր են, կէս-աւա-
զակ, խաղաղութեան ժամանակ թալանով,
առեւանդութեամբով ևս սոյանութիւններով կ'ապ-
րին, պատերազմի տակն Պաշտպողչի գորա-
գունդեր կը ձեռնդնեն, ևս — մղուած՝ սոյնս
մուկանդ խանդավառութենէ մը որքան կողո-
պտտի մօտուոր յոյսէն, — չեն վարանիր կա-
ռավարութիւնը բնագաստել որ իրենց զինուո-
րագրութիւնն ընդունի : Այս տամը բարձր բա-
բոյականի դաս մը կը պարունակէ : Գովիլով
հանդերձ Զէպէքներու կրակոտ հայրենասիրու-
թիւնը, հեղինակը կը ստիպուի ժողովրդական
զանգուածներուն թէ լուս հայրենասէր ըլլալու
համար անհրաժեշտ չէ աւաղակ ըլլալ : Ճար-
տարութիւնն ու արուեստը որով իր նիւթին
մէջ իսկ կը գնէ քննադատութիւնն այդ թրքու-
կան « քննադատութիւնի » ներուն, շատ մեծ են,
անոր համար մանաւանդ՝ որ հարկ էր չվիրու-
ւորել ազգին մէկ մասը, ճիշդ է՝ շատ ինքնա-
հաւան, բայց գրօշին համար քաջարար արեւնը
թափել գիտողը Այսրնի մէջ տօնի օր մը ներ-
կայացնող արարուածը՝ որու մէջ կը հիւսուի
սիրային հանգուցը որ տառմին խորը կը կազ-
մէ, ճշմարիտ խնդրք մըն է սրտին ու մտքին,
աչքին ու ականջին համար : Սիրոյ տեսարանը
զմայլելիօրէն սիրուն է, ևս մարդ սքանչազ-
մամբ կը գիտէ այդ արկածսինսքրները, —
այնքան խրոխտ՝ ոչ թէ ոսկեթել զարդարով այլ
ամէն տեսակ ու ամէն մեծութեամբ զէնքերով
զարդարուած զգեստներուն մէջ, — որոնք կը
պարեն իրենց լեռնական ֆեօզիկները (պար), բն-
կերայմամբ կը զանակներու գոր Ահմէտ Միտհաթի
ինքն իսկ ձայնագրած է : Ժան Ռիչիէնի պէս,
այս հեղինակը կ'ստորի իր գործերուն կա-
մրշտութիւնը ինքն իսկ գրել, թէ՛ կըր խաղը
օրէրա-քօմիքի մը կը մօտենայ՝ ինչպէս Զի-
պիլիերը, թէ՛ կըր ան կը յիշեցնէ օրէրէթը
ինչպէս Չեկիին :

Չեկիին (Պարող կիներ), վտալիլ մըն է չորս
արարուածով, որ կը յարձակի ժողովրդական
մտապաշտութեանց վրայ, որոնք Տաճկաստանի
մէջ աւելի արմատացած են քան կարողական
ո ևս է կրկնի մէջ : Հեղինակը չի խնայեր ոչ
աստիղագէտներուն ու ձեռնահմաններուն, ոչ
այլ թուղթ նայողներուն ու սուրճի մրարի մէջ
կարգադրներուն, ազուր քրքիչով մըն է որ
կը պատժէ մեքենները (բաղդ գուշակողները) ևս
չեկիիները (ժողովրդական կրօնաւէի ու սարու-
հիներ), տեսակ մը գնչուհիներ որոնք կը վրե-
տան Արեւելքի մէջ ևս որոնք մանիի մը ևս պոր-
տասաղի մը մէջ՝ բաղդ կը նային, ապագան կը
գուշակեն ևս « չար նազար » ին առաջը կ'առ-
նեն՝ յղիկի փոստմ թեւեր տալով, որոնց զօ-
րութիւնը՝ կ'ընեն իրենք՝ « թչնամի որողայթ-
ներէն գ'երմ կը պահէ մարդս » :

Զիյպիլիեր ևս Չեկիին գասն կրկարտաւե
յաջողութիւն մը, մանաւանդ որ անոնց կրա-
մրշտութիւնը շատ ժողովրդական դարձաւ : Եր-
կար տակն, հանրմեքու գաշնակները՝ Վասի-
րին վրայ, ևս շակերեաններ՝ փողոցին մէջ,
այդ խաղերուն միջիները կրկնեցին :

Էօզսեկիեր (Չէրքէզ ազնուականներ) չորս
արարով դիւցազնական տասմ մըն է, մեծա-
հանդէս տեսարաններով : Չէրքէզ տապետակա-
նութեան խորագրեցիկ ևս յուզումնալից արտա-
կեր մը, որուն մէջէն կ'անցնի արեւուուշտ
սիրագրուագ մը :

Չաուշ (հին պարսիկ իշխան մը), պատմա-
կան տասմ մըն է հինգ արարուածով, « Շահ-
նամէ » նէն քաղուած, որ նոր լոյս մը կը սփռէ
այն քաղաքական հակառակորդութեան վրայ որ
գոյութիւն ունեցած է Իրանի ևս Թուրանի մի-
ջև : Էֆրասիալի օրով :

Եթէ յիշեմ նաև Զիյպի (Գեղուհին) կրեք
արարուածով օրէրէթ, խօսք ու կրօնաշուքիւն
Ահմէտ Միտհաթի, ևս Մեքսուս Իրզ (Անիծուած
աղջիկը), մեծ տասմ մը հինգ արարուածով,
վէպէ թատերադրութեան վերածուած, որոնք
կըրք չեն ներկայացուած, ինչպէս քանի մը
փոքրիկ խաղեր մէկ արարուածով, պարզ
իրապաշտ « Փանթէղի » ներ մեծ կարևորու-
թիւն չունեցող, կարելի կըրձին շափ ամ-
բողջական գաղտիար մը տուած կ'ըլլամ թա-
տերական գործին վրայ Ահմէտ Միտհաթի, որ
ամենէն բեղմնաւոր ևս ամենէն « բեմական »
հեղինակը կըրա սաճկական թատրոնին, ևս
անոր հոգին ու պաշտպանը՝ Վէմալի հետ :

ԱՊՏԻԻԼ-ՉԱՎԻ-ՉԱՄԻՏ ՊԵՅ. — Մինչեւ
ցարդ, թրքական թատրոնը՝ ընդարձակ գործե-
րու համար՝ արձակի մէջ սահմանափակուած
էր : Ապտիւլ-Չաքը-Չամիտ Պէյ, որ Էքրէմի ևս
ողբացող նաճիի հետ՝ ժամանակակից Թուրքիոյ
բանաստեղծական կրթակը կը կազմէ, առաջին
անգամ գրեց ոտանաւոր թատերադրութիւններ :
Սուանց խօսելու այսակը իր քերթողական
գործին վրայ, որ սքանչելի է, հարկաւոր է
յիշել այն գոտաստանը զոր Էքրէմ պէյ անոր
վրայ յայտնած է իր նաւակ բանաստեղծութեան

մատիկն գրուածքին մէջ՝ « Մեր ժամանակի մեծ բանաստեղծներուն մին , Ապտիւլ-Հաքը-Համբոտ Պէյն է որուն բանաստեղծութիւնը ամենէն աւելի մտածող կուտայ ինձի : Իր բանաստեղծութիւնը իմ հոգեկան սիրուէիս է : »

Այն երեք ահրակհան յատկութիւնները որոնք Ապտիւլ-Հաքը-Համբոտը իր երկրին բանաստեղծներուն տաղին կարգը գտած են , — մասաման մշտատեւ բարձրութիւն , ձեռի քանդակազործական գեղեցկութիւն , յաճառ խտտապահանջութիւն արուեստի մը որ ո եւ է զպրոցի , ո եւ է չըջանակի զիջողութիւն չ'ըներ , — կը գանուին նոյն չափով իր չորս ողբերգութեանց մէջ , ուր իրականօրէն կը վերապրին անհետացած ժամանակներու շքեղութիւնները :

Թարիխ (Լքսումը) կը վերապատկեցայնէ Կըրնասայի Մարբոտանացոյ պաշարներն Ապտիւլ Պէյնի Էջլիօր եւ ճուխքի Էիսնու (Շրնդկոտանի աշխարհակալութիւնը) կը վերակենդանագնեն Մեծն Աղեքսանդրի սիրագրութիւնները Հնդկաստանի ճամբուն վրայ , եւ Սահարս (Անապատ) կ'ոյգ պատմութիւնն այն արեւելեան վաշխատուն ցեղերուն , զերազանցապէս ուղմիկ , ոգեւորուած՝ աշխարհակալութեան բազմանքով մը , այնքան մեծ որքան անհուն անապատը , ուր երկայն ատեն իրենց վըրանները կանգնեցին :

Իր ողբերգութեանց մէջ՝ արեւելեան բանաստեղծութեան բոլոր պերճութիւնները թա-

փերով հանդերձ , հեղինակը՝ նոյն ատեն՝ դրժբազդարար անձ անձի, տէքոր տէքորի վրայ կը կուտակէր , խրօթ ա անկախութեամբն արուեստողէտի մը որ մրայն ից կարգը կը տեսնէ : Այնպէս որ իր ողբերգութիւններէն զեռ ոչ մէկը բեռի վրայ չէ կրած , որովհետեւ Աթամպուլ չունի բեւ մը այնքան ընդարձակ որ կարելի ըլլայ հոն ներկայացնել ամբոխներու շարժումներն ու տէքորի փոփոխումները զոր բանաստեղծն ընդշմարած է : Ապտիւլ-Հաքը-Համբոտ այդ ցաւը կը ջանայ մեղմացնել՝ շատ փիլիսոփայօրէն՝ Կոնտոնի մէջ , ուր տարիներէ ի վեր Օսմանեան ղեսպանատան խորհրդականի պաշտօնն ունի :

ՊէՏՐԻ ՊԷՅ Եւ ՐԻՅԱԹ ՊԷՅ . — Թեւեալս (բեւ), այս է տիտղոսը հաշակաւոր հաւաքածուի մը որ կը պսրուեակէ քսան թատերգութիւն , առամ ու կտակերգութիւն , ոմանք ինքնատիպ ու ոմանք թարգմանական , Բիֆաթ պէյի եւ Կեօրեհէի հեղինակ Պէտրի պէյի աշխատակցութեամբ արտադրուած :

Այդ հաւաքածուն երկու անգամէն հրատարակուեցաւ , մասամբ՝ թրքո-ռուսական պատերազմին ատեն , մասամբ թրքո սերպ պատերազմի միջոցին : Հայրենասիրական գաղափարը կ'սղեւորէ Թեւեալսի խաղերը որոնց բոլորին ալ նիւթը զինուորական է :

ԱՏՈՒՅ ԹԱԼԱՍՕ

(Վերջը յաջորդ թիւով)

Ճ ա մ բ ա ն

Ըստ անվանք անեսարանի մի, որուն բնագիրը ծանօթ է միայն երազողներուն :

Խորը գեղջուկ մըսուրին , յարգի զեղի մը վըրայ
Նըստեր էր Մարիամ , բազուկներուն մէջ բըռնած
Իր նորածինը քընքուչ , եւ գորովով անսահման
Կը դիտէր անոր մանրիկ մարմնիկին զիրգ արբոխումն
Անուշակ քունին մէջ : Իր քովիկը , Յովսէփ ,
Միամիտ ու պարզուկ շինականի աչքերուն
Կը պարուրէր երջանիկ ու խանգակաթ նայուածքովն
Այդ պատկերը չնորհալի , զոր մեղմ լոյսով մը գողգողուն
Կ'լուսաւորէր կանթեղ մը խեղճ՝ գերանի մ'կողը կախուած :
Ու վեհափառ խաղաղութիւնն ամառնային զիշերին
Ներս կը հոսէր լայն գունէն , որ ցոյց կուտար հոն հեռուն՝
Թափանցիկ խաւարի մէջ քնացող զաչտեր մութ-կանանչ
Եւ անոնց վերեւ փրոռող երկինք մը ջինջ աստղացան :

Ու Մարիամ իր հոգիին զեռ մինչև խորը կը դգար
 Վրրդովունն անձառելի գոր ունեցաւ երբ օրհնեալ
 Այն հրաշալի լուսածագին՝ կարծեց տեսնել իր սնարին մօտ
 Շուշանափայլ երեւումն աւետաւոր հրեշտակին
 Որ ժրգտեցաւ իրեն ժրգտով մը գերբնական եւ բտաւ .
 « Ուրախ եղիր , զի մանուկն որ ծոցիդ մէջ կը խաղայ ,
 « Մեծ պիտի լլայ , Ատուծոյ որդի պիտի անուանուի .
 « Անոր ձևքով Տէրը կանգնէ պիտի սթուը Դաւթի ,
 « Եւ անոր խշխանութիւնն երբեք պիտի վերջ չունենայ : »

Եւ անա ներս մըտան յանկարծ երեք մողերը թագակիր .
 Հեռաւոր իրենց երկրին մէջ , դրրգըւած երեւումն
 Արտասուր այն աստղին որ ըսեւ էր իրենց հոգւոյն
 Թէ նո՛ր թագաւոր մ՝ Արեւելքի մէջ պիտի ծնի
 Եւ թէ ան մեծ պիտի ըլլայ քան արքաները մեծագոյն ,
 Զրգեր էին իրենց առնն , իրենց մարդիկն ու երկիրն
 ' ի առաջնորդուած այդ նոյն աստղէն որ երկրնքին վրայ կ'ցուար միշտ ,
 Կուգային խորհրդաւոր տեսնել մանուկն որ սահմանուած
 էր ըլլալ այդ թագաւորն սքանչելագոր 'ւ ամենայողթ :
 Մըտան ներս աղքատիկ մըտուրէն՝ պերճ ու ոսկեհուռ
 Իրենց լայն ըզգեսաներուն մէջ փաթթուած վեհաշուք ,
 Ու երկիր պաղին վըսեմ մանկունն առչեւ եւ անոր
 Նըխրեցին լիարուռն ոսկի , զըմուռս եւ կընդրուկ .
 Եւ ըսին . « Ողջո՛յն , ո՛վ դուն որ , ինչպէս աստղը մեզ յայտնեց ,
 « Միմիայն գեղեցկութեամբն ու քաղցրութեամբը քու սրտիդ
 « Պիտի ընել յաջողեա ինչ որ կարող չեղան երբեք
 « Մեր գիտութիւնը բոլոր ու մեր զէնքիւնն ու գանձերը : »

Յետոյ եկան խուճը մ' հովիւներ որ հրեշտակի մ' երեւմամբ
 Իմացիր էին մեծ , անդուգական աւետարան
 Ու կուգային տեսնել մանուկն որ կոչուած էր Փրկիչն ըլլալ .
 Եւ ծունկի իյնալով , յափշտակուած , կը դիտէին
 Նիրհող Յիսուսը վարդաղեղ , ու կ'ըսէին՝ « Երանի՛ ,
 « Բի՛ւր երանի մեր աչքերուն որ չը փակուած կը տեսնեն
 « Դարերէ՛ ի վեր սպասուած մեր Մեսիան ցանկալի .
 « Ու երանի՛ մանաւանդ քեզի , ո՛վ կին , զոր Տէրն ընտրեց
 « Եւ որ ծոցիդ մէջ սընուցիր այն որ վառէ պիտի նորէն
 « Մեր հինաւուրց ու տարարաղդ տանը կանթեղը շիջած :
 « Օ՛հ , մեծցի՛ր , մեծցի՛ր չուտով , ո՛վ դուն , մանուկ աստուածային ,
 « Որ պիտի մեզ մեր երկա՛յն գերութիւնէն ազատես .
 « Օրհնեա՛լ ըլլաս դուն որ եկար , ո՛վ դուն զոր մեր մարգարէներն
 « Խոստացան ցաւերով բեռնաւորուած մեր խեղճ ազգին .
 « Պիտի կտորե՛ս դուն շղթաներն , պիտի վանե՛ս դուն մեր խաւարն ,
 « Ու քեզմով պիտի ծագի վերջապէս մեր գլխուն վերեւ
 « Արչալոյսն արգարութեան , երջանկութեան եւ սիրոյ : »

Եւ ահա թըւեցաւ Մարիամին ու բոլոր
 Այդ խանդատ հողիներուն որ զինքը հող կը պստէին ,
 Թըւեցաւ թէ կը պատուէր կը բացուէր ծածքը մըտուրին
 Ու երկնքէն աստղալառ , որ կ'երևար իր բովանդակ
 Շըքըղութեանը մէջ վըտեմ , վար կ'իջնէին թեթեւալաց ,
 Ճերմակ քնքուշ հոյլերով , օղածածան հրեշտակներ ,
 Որ կ'երգէին , աստղանրման աշուրներնին , զմայլմամբ
 Յիսուս մանկան սեւեռած , ու կ'ըսէին իրենց լայն
 Ու քաղցորոյ նըւազով . « Փա՛ռք Աստուծոյ՝ երկնքին մէջ ,
 Երկրի վըրայ խաղաղութի՛ւն , ու մարդոց մէջ հաշտութի՛ւն ,
 Վասն զի ծնաւ այսօր արքան սիրոյ , աստուածը բարութեան : »

Գինովցած այս բոլոր երկնային ու երկրային
 Մեծարանքի ցոյցերէն որ կուգային պաշարել
 Պըտո՛ւզն իր արգանդին եւ որ անկից իր խկ վըրայ
 կը թափէին՝ իր ճակատը փառքերով պըսակելով ,
 Մարիամ ըզգաց անհուն հպարտութիւն մ'եւ անհուն
 Ուրախութիւն մը որ իր սիրան ողողեցին հեշտազին ,
 Իր սի՛րտը միամիտ , խոնարհ , աղքատ զեղձկուհիի
 Որ երբեք չէր երազած օրերուն մէջ իր մանկութեան
 Թէ իրեն վիճակուէր պիտի այդ բազմն արաստվոր՝
 Ըլլալ մայր արքաներու մեծագոյնին , որուն դահն
 Յաւերժական պիտի ըլլար եւ որուն սուրբ փառքին առջեւ
 Երկինք , երկիր ահա այժմէն իսկ ծնրազիր կ'խոնարհէին .
 Ու Մարիամ , երանութեամբ յափշտակուած , չըլացած ,
 Արդէն տեսնել կը կարծէր ամբողջ պատկերը կեանքին
 Իր որդւոյն , կեանք մը լոյսով , երջանկութեամբ ու զօրութեամբ
 Ճաճանչաւոր , կեանք մ'անվերջ եւ ա՛րնդհատ յաղթանակի
 Ու հրճուանքի , կ'անք մը որ միշտ պիտի ծաղկէր փթթինազարդ
 Ինչպէս դարուն մը գերբնական , մշտաղըւարթ , յաւերժաչող .
 Եւ իր սիրտը մայրական կը նըւազէր ցնծութենէ :

Բայց ահա ձայն մը յանկարծ , ձայն մը խո՛ւլ , խորհրդաւոր ,
 Բարձրացաւ՝ աներեւոյթ կարծես վըրի մը խորերէն .
 Ձայն մը դաժան եւ հըզօր , եւ որ սակայն մերթ կ'առնէր
 Անպատում քաղցրութիւն մը զոր միայն Նաւն ունի .
 Եւ այդ ձայնը որ լուի Մարիամին էր լըսելի ,
 Ըսաւ . « Բազըր որ քեզ վիճակուեցաւ , ո՛ր Մարիամ ,
 « Մեծերուն մէջ մեծ է իրօք . որդիդ արքայ պիտի ըլլայ ,
 « Արքա՛յ սրտերու . եւ իր հողին պիտի հասնի
 « Գեղեցկութեան մ'այնքան մարուր որ ապագայ զարերը զայն
 « Պիտի պաշտեն իբր յայանութիւն մը Գերագոյն Զօրութեան :
 « Բայց գիտցի՛ր այժմէն , ո՛վ կին , թէ զըժընդակ անհունօրէն

« Ու ստեղծարի է այն ճամբան որմէ պէտք է դաւակղ անցնի ,
 « Կարենալու համար ելլել մինչև բարձունքն այդ վեհապանձ . . .

« Մանկութիւնն անոր տրտում պիտի լլայ , ծանր , եւ անըզբօս ,
 « Վաղահաս Մըտածումին բնուանը սակ արգէն կըքած . . . ,
 « Հըրավառ օրերուն մէջ իսկ ծաղկազարդ պատանութեան ,
 « Անոր սիրուն , անձնատուր՝ Կաղսփարի մը հըմայքին ,
 « Ամէն հաճոյք երկրաւոր , սմէն գորով ընսանեկան ,
 « Ամէն կապ հողեղէն պիտի կտրէ ու նեւէ .

« Եւ քեզ իսկ , մա՛յր եղկելի , քեզ իսկ ցըմիշտ պիտի լըքէ
 « Եւ օր մ՛յանկարծ պիտի երթայ ամայութեան մէջ անծանօթ
 « Թաղել մատող հասակին գեղեցկագոյն սարկները ,
 « Մենութեան թաղծողին ու զօրացնող ծոցին մէջ ,
 « Էտկալ մարդոց եւ Սասուծոյ , աշխարհի եւ երկընքի վրայ ,
 « Պատրաստելի կարծրօրէն դարձին որուն է կոչուած :
 « Ու երբ դառնայ մարդկային ամբոխին միջ , այն առե՛ն է
 « Որ բուն առամն ահուկի պիտի սկըտի իր կեանքին . —

« Գեղեցկութեամբ ու հանճարով չըքեղօրէն օծարւած ,
 « Հարուստ՝ այն ձիրքերով որ դօրութիւն ու հըծուանք
 « Կուսան մարդոց , ան սակայն արհամարհէ պիտի միշտ
 « Այդ ձիրքերն իր անձնական երջանկութեանը դործածել :
 « Պիտի մընայ միշտ աղքատ , թափառական , աներգ/կ .
 « Դըժբաղդներուն , արկարներուն , խոտորհներուն , խեղճերուն
 « Ընկե՛րն ու եղբա՛յնն եւ ըսփոփ/ի՛չն բլլայ պիտի .
 « Իր սի՛րան անսահման պիտի սարսուայ ու պատըռտի
 « Բոլո՛ր թշուառներուն սառապանքովը բիւրածեւ :
 « Միայնակ , իր հոգեկան արիւթթեամբ լոկ զինուած ,

« Պիտի ցցուի չարերուն դէմ , անոնց որոնք կը կեղեքեն ,
 « Կ՛չահագործեն , կը խոչտանգեն իրենց արկար նրմանները ,
 « Պիտի ցցուի կեղծողներուն , գաւտղներուն , վատերուն դէմ ,
 « Բոլոր անոնց որ բարութիւն , արդարութիւն կ՛գերասանեն ,
 « Որ Սասուծոյ պաշտօնեայ , ճշմարտութեան ակոյնսան
 « Կը հւշակեն զիրենք եւ լոկ Չարիքն ու Սուտը կը պաշտեն ,
 « Պիտի ցցուի բոլոր անոնց դէմ որոնց պիղծ սիրան , անմաքուր
 « Հողին ու միտքը խարդախ՝ մարդոց միջեւ հեռ կը ցանեն
 « Ու եղբայր եղբօր դէմ կը գրղըռեն ու կը զինեն .

« Պիտի կըռուի , խօսքով միայն , բայց խօսքո՛վ մ՛ աւելի հզօր
 « Կան զէնքերն ամենամուր , Չարի բոլոր ուժերուն դէմ :
 « Պիտի քանգել նրկրտի տէրող օրէնքը հ՛մնական ,
 « Օրէնքը կոյր , բիրտ Ո՛ ժին , Ատելութեան եւ Ետութեան .
 « Պիտի հիմնէ՛ օրէնք մը նոր , միայն Սիրոյ վրայ հաստատուած :
 « Եւ այդ յանդուղըն պաշքարով պիտի իր դէմ յարուցանէ
 « Անհամար մեծազօր թշնամիրներ մորկային ,
 « Եւ իր կեանքն իսկ վըսանդի պիտի դընէ վերջապէս :
 « Եւ անոնք , որոնց համար պիտի ամէն բան զոհէ ,
 « Պիտի զինքը մասնեն եւ կամ լըքեն եւ ուրանան . . .

« Չերբակալուի պիտի ան՝ իբր ոճրագործ մը հասարակ ,
 « Պիտի գատուի , նախատուի ու մահուան դատասարսուռի .
 « Հսպասաւոր մը կուպիտ՝ ձեռք վերջընել պիտի յանդգնի
 « Անոր պայծառ , պաշտօնի , նրբիւրակնս կրեմն .
 « Պիտի կասկէն անոր ձեռքերն ու ձակախն պիտի հիւսն
 « Պրտա՛կ մը փրշեղէն , եւ պիտի զինքն ըստիպն
 « Իր ուսերուն խի վըրայ կըրել խաչը ծանր ու սեւ
 « Որ իրեն մահ պիտի տայ . . . անոր անգրին վրայ՝ հայհուէյներ ,
 « Ծաղրանքներ ու շնորհան անարգանքներ պիտի նետուին
 « Արեւնաթար իր կրեմն . . . ու կրկ խաչին վրայ զինք գամնն ,
 « Ո՛չ մէկ բնկեր , ո՛չ մէկ կողայր կամ համախոս պիտի լլայ հոն ,
 « Այլ կրկու դ՛ող գըռեհիկ , անոր կրկու քովը խաչուած ,
 « Եւ չորս բոյրն , ոտքին տակ , վոհմակ մը վառ դահիճներու
 « Որոնք լեղի եւ քոցտի պիտի սան կրը՝ պատկած՝
 « Կաթիլ մը ջուր ազաչէ . . . ու վայրագ տանջանքներու
 « Մէջ , ամենէն լրքուած , մեռնի՛ պիտի , մըռայլ կրկնքին տակ ,
 « Որ խո՛ւլ պիտի մընայ անոր անձկոտ հաւարին . . .

« Ահա՛ ինչ որ կը սպասէ զաւիթ , ո՛վ մայր տարաբաղդ
 « Ու կըրճանիկ միանդամայն . ահա՛ ցաւի , արհաւիրքի
 « Ու դառնութեան բաժակը սեւ զոր քու սրգիդ պիտի խըմէ՛
 « Կատարելու համար հրսիայ Գործը բրուն է կոչուած ,
 « — Ձի առանց տառապելու անհրնար է մեծ ըլլալ ,
 « Եւ ոչ ոք աւելի մեծ է քան այն որ ամէ՛ն բան
 « Կը գոհէ՛՝ ամոք՛ելու համար թանձր ու հեղձուցիչ
 « Աղջամուղջը մարդկային ձակատագրին : »

Այսպէս ըսաւ

Ձայնը մըռայլ , — որ Ապրտտամբ Հրեշտակին ձայնն էր թերեւս :
 Մարիամ որ , սանմըռկած ու քարացած , ունկընդրեր էր
 Չարագուշակ այլ եւ ա՛յնքան կղբայրական այդ Ձայնին ,
 Ետրապէս վըրգովուած՝ յուզմամբ մը բարդ եւ ուժեղ ,
 Ուր սարսափ կը խառնուէր անսակ մը գոռն ուրախութեան ,
 Կուրծքն վըրայ՝ գորովով , զաւով , վախով ու յարգանքով՝
 Սեղմն՛ց իր մանկիկն , ու մեռելի պէս գունատած ,
 Բայց առանց չիթ մ՛իսկ արցունք թափելու իր աչքերէն ,
 Մըմընջեց՝ « Թող ըլլա՛յ ինչ որ պէ՛աք է որ ըլլայ : »

Փարիզ , Յունիս 1904

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԱՆԱՀԻՏ

- Թիւ 1. — Անարոյ ծրանս . Եղիլուրի պարսեզը , (Հատուածներ) , Թարգմանեց Ա. Չօպանեան ,
հեղինակին կենդանազրով . Գին 1 ֆրանք :
- Թիւ 2. — Այբրէս ը Վիեննի Բերբաւմները , հեղինակին կենդանազրով , Թարգմանեց Ա. Չօ-
պանեան : Գին 1 ֆրանք :
- Թիւ 3. — Օմար Խայեամի Բառեսիները , քննական ուսումնասիրութեամբ մը պարսկերէն բնա-
զրէն Թարգմանեց Գ. Փառնակ . Գին 3 ֆրանք :

{ՀՐԱՏԱՐԱՆԻԹԻՒՆՔ « ԱՆԱՀԻՏ »}-Ի

- Թիւ 1. — Նանայէտ Քուչաիի Դիւանը , սիրոյ երգեր , խրատական եւ յայլարանական երգեր , պան-
դուխտի երգեր . Գննական ուսումնասիրութեամբ մը հրատարակեց Ա. Չօպանեան . 3. ֆր.
- Թիւ 2. — Միրսիջ Պեշկիրաշլեանի Բերբաւմներն ու ճառերը , ծանօթազրութիւններով հրա-
տարակեց Ա. Չօպանեան . 4 ֆր. 50

ՅՐԱՆՍԵՐԷՆ ԳՐԳԻՐ

LES MASSACRES D'ARMENIE, témoignage des victimes; recueil de lettres, traduites en français par A. TCHOBANIAN: préface de GEORGES CLEMENCEAU, Librairie du Mercure de France. 3 ֆր. 50

L'ARMENIE, SON HISTOIRE, SA LITTÉRATURE, SON RÔLE EN ORIENT par A. TCHOBANIAN, avec une introduction d'ANATOLE FRANCE. Librairie du Mercure de France, 1 ֆր.

ZEITOUN, DEPUIS LES ORIGINES JUSQU'À LA GRANDE INSURRECTION DE 1895 par AGHIASSI: Traduction française d'A. TCHOBANIAN: préface de VICTOR BERARD Librairie du Mercure de France. 3 ֆր. 50

POÈMES ARMÉNIENS ANCIENS et MODERNES, traduits en français par A. TCHOBANIAN, et précédés d'une étude de GABRIEL MOUREY sur la Poésie et l'Art arméniens. 2 ֆր.

CHANTS POPULAIRES ARMÉNIENS, traduction française avec une introduction par A. TCHOBANIAN; préface de PAUL ADAM. Librairie Paul Ollendorff. 3 ֆր. 50

Ouvrage couronné par l'Académie Française

ԱՆԱՀԻՏ Ի բաժանորդագրութեան պայմանները

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :

Բաժանորդագիրն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա), 12 ֆրանք (օտար երկիրներ 2 տուրար (Ամերիկա), 5 բուլլի (Ռուսիա) :

Վեցամսեայ՝ 5 ֆրանք (Ֆրանսա), 6 ֆրանք (օտար երկիրներ), 1 տուրար (Ամերիկա), 3 բուլլ. (Ռուսիա) :

Յօդուած եւ բաժանորդագիրն զրկել հետեւեալ հասցէին ,

A. TCHOBANIAN

17, Rue La Bruyère

Paris

« ԱՆԱՀԻՏ » Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Բազու.	Տիկին Մարի Սունդուկեանց
Գահիրէ	Պարոն Կիրակոս Չուլաղեան
Ռուսճուղ	» Գառնիկ Մաղմանեան
Վառնա	» Ջարպիանէլեան
Ֆիլիպէ	» Թադւոր Հինդլեան
Նիւ-Եօք	» Պետրոս Գարրիէլեան
Իսթ Ուոթըրթաուն	» Կ. Մալխասեան
Սէնթըրլ Ծօլս	» Նշան Մինասեան
Չիքակօ	» Մ. Կիւրեղեան
Նեշուէ	» Յ. Արողեան
Ուսթըր	» Մինաս Գարրիէլեան
Ֆրէզնօ	» Գ. Նալպանտեան
Դաւրէժ	» Մ. Ջարաֆեան
Թիֆլիս	» Սեդրակ Կիրակոսեան

(Վանքի պերիուդիկ, տուն Յակոբջանեանի, N. 15)